

VERKLIKKERS IN DUITSE DIENST IN ANTWERPEN EN HUN GERECHTELIJKE VERVOLGING NA DE EERSTE WERELDOORLOG

- Gertjan Leenders¹ -

Op 18 november 1918, een week na het einde van de Eerste Wereldoorlog, wordt François W. in de Antwerpse Dambruggestraat tegengehouden door een zekere Jan V., die hem na een korte woordenwisseling meeneemt naar het dichtstbijzijnde politiebureau. Bij het verhoor door de politie bekent François W., een in Antwerpen geboren Belg met Duitse ouders, meteen dat hij tijdens de bezetting een tijd lang in dienst was van de Duitse Butterzentrale, waar hij eerst gelast was met administratief werk, maar later ook verantwoordelijk was voor controles en inbeslagnames. François W. wordt in voorhechtenis genomen en blijft opgesloten in de Antwerpse gevangenis in de Begijnenstraat tot eind april 1919. Vanuit zijn cel schrijft hij een tiental brieven aan de Antwerpse krijgsauditeur en onderzoeksrechter, waarin hij telkens om zijn vrijlating vraagt. Uiteindelijk wordt hij op 22 mei 1920 veroordeeld tot vijf maanden cel wegens verklikking aan de vijand. Het vonnis wordt geveld bij verstek; vermoedelijk had François W. sinds zijn voorlopige vrijlating het land verlaten. Dit artikel onderzoekt de activiteiten van burgers die, zoals François W., in dienst waren geweest van de bezetter en gaat na hoe zij na de bezetting door het Belgisch gerecht vervolgd werden wegens verklikking aan de vijand.

Hoewel er geen getuigen waren die François W. een specifieke verklikking ten laste konden leggen, werd hij toch vervolgd en veroordeeld wegens verklikking aan de vijand. Deze kwalificatie werd tijdens de naoorlogse vervolging van het incivisme dan ook gebruikt voor zeer uiteenlopende gevallen: een huisvrouw die bij de bezetter klaagde over beledigingen die haar buurvrouw geuit had, een dienstmeid die haar voormalige werkgever aangaf voor het verbergen van koper, een burgemeester die inwoners van zijn gemeente die door de Duitsers gezocht werden aanduidde aan Duitse politiebeambten, of burgers zoals François W. die formeel in Duitse dienst waren getreden. Dit soort gedrag werd na de bezetting gekwalificeerd als verklikking en door het Belgisch gerecht vervolgd. Steeds ging het om een geproblematiseerde vorm van communicatie tussen de bezette bevolking en de bezetter, waarbij informatie over mogelijk strafbare feiten of gedragingen aan de bezetter werd overgedragen.

Ondanks deze mogelijke verschillen werden personen die na de bezetting beschuldigd werden van verklikking vervolgd op basis van hetzelfde artikel van het Belgisch Strafwetboek. De Belgische regering in ballingschap had met de Besluitwet van 8 april 1917 het artikel 121bis aan het Strafwetboek toegevoegd. Dit artikel maakte gerechtelijke vervol-

ging mogelijk voor "éénieder die, kwaadwillig, door de verklikking van een werkelijk of ingebeeld feit, een andere persoon blootstelde aan opzoekingen, vervolgingen of gestrengheden vanwege de vijand"². Aangezien het artikel pas in april 1917 aan het Strafwetboek werd toegevoegd, konden, gezien de niet-retroactiviteit van de strafwet, verklikkingen die hadden plaatsgevonden vóór deze datum niet vervolgd of bestraft worden. De eerder vage omschrijving in het Strafwetboek liet de Belgische justitie wel toe om na de bezetting het artikel 121bis breed te interpreteren en toe te passen op zeer uiteenlopende feiten³.

In de praktijk stonden in verklikkingsszaken steeds twee partijen tegenover elkaar: de verdachte verklikker en de persoon die verklaarde verklikt geweest te zijn tijdens de bezetting. Dit onderscheidde verklikkingsszaken trouwens van andere vormen van incivisme: niet de Belgische staat maar wel een andere burger werd rechtstreeks benadeeld door de daden van een verklikker. Dit maakt de relatie tussen beide partijen een factor van belang in verklikkingsszaken. Meestal kenden zij elkaar al voor de verklikking zelf plaatsgevonden had, bijvoorbeeld als buren, familieleden of collega's. In die gevallen was de verklikking meestal ook een eenmalig feit. De zaken tegen deze gelegenheidsverklidders verschil-

1. Deze publicatie kwam tot stand in het kader van de Interuniversitaire attractiepool P7/22 "Justice and Populations: The Belgian experience in International Perspective, 1795-2015 (Bejust 2.0) en het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen. 2. Besluitwet van 8 april 1917, *Pasinomie*, 1917, p. 24. Zie ook: PAUL CASSIERS, FRANÇOIS DEBROUX & JOHN GIJSEN, "Crimes et délits contre la sûreté de l'Etat", in *Les Nouvelles: Droit pénal*, Brussel, 1967, p. 249-260. 3. Voor de vervolging van het incivisme na de Eerste Wereldoorlog, zie o.a.: XAVIER ROUSSEAU & LAURENCE VAN YPERSELE (red.), *La patrie crie vengeance! La répression des "inciviques" belges au sortir de la guerre, 1914-1918*, Brussel, 2008; GUILLAUME BACLIN, LAURENCE BERNARD & XAVIER ROUSSEAU, *En première ligne. La justice militaire belge face à l'incivisme au sortir de la Première Guerre mondiale*, Brussel, 2010; JOS MONBALLYU, *Slechte Belgen! De repressie van het incivisme na de Eerste Wereldoorlog door het Hof van Assisen*

den echter merkbaar van een belangrijk deel van de naoorlogse verklingszaken, waarbij beide partijen elkaar niet kenden voorafgaand aan de eigenlijke verkling. In deze zaken werd de verdachte bovendien meerdere verklingen ten laste gelegd. Het ging daarbij om verklidders die tijdens de bezetting in Duitse dienst waren geweest. Door de vage omschrijving van verkling in artikel 121bis van het Strafwetboek en de ruime interpretatie die het Belgisch gerecht er na de bezetting aan kon geven, konden zowel deze verklidders in Duitse dienst als gelegenheidsverklidders op grond van hetzelfde artikel van het Strafwetboek vervolgd worden.

Deze bijdrage gaat dieper in op deze verklidders in Duitse dienst. Er zal worden nagegaan hoe de bezetter door hen gesteund werd en welke activiteiten zij vervulden. Ook zal ingegaan worden op het profiel van deze verdachten en tot welke sociale groepen zij behoorden. Tenslotte wordt bekeken hoe de naoorlogse vervolging van deze personen door de Belgische justitie verliep.

Het is deze naoorlogse vervolging die de bronnen levert waarop deze studie gebaseerd is. Meteen na de Wapenstilstand kwam de vervolging van verkling aan de vijand in handen van het militair gerecht. De Besluitwet van 16 oktober 1916 schreef immers voor dat het militair gerecht naast militairen ook burgers voor alle misdaden en wanbedrijven tegen de uitwendige veiligheid van de staat kon vervolgen, zolang de staat van oorlog en de staat

van beleg van kracht was⁴. Hierdoor werden onderzoeken tegen verklidders opgestart door de krijgsauditoraten, konden beschuldigen in eerste aanleg veroordeeld worden door de krijgsraden en in hoger beroep door het Militair Gerechtshof. De wet van 30 april 1919 maakte grotendeels een einde aan deze rol van het militair gerecht. Alle vormen van incivisme, met uitzondering van spionage, vielen vanaf dan onder de bevoegdheid van de gewone rechtbanken⁵. Dit betekent dat het parket van de procureur des Konings en eventueel een onderzoeksrechter, met het onderzoek belast werd. Verkling aan de vijand was gekwalificeerd als een gemeenrechtelijk misdrijf en omdat er correctionele straffen voorzien werden, viel een verklingszaak zonder verzwarende omstandigheden onder de bevoegdheid van de correctionele rechtbanken. De hoven van beroep behandelden eventueel een zaak in hoger beroep.

Deze studie is exclusief gebaseerd op de strafdossiers van verdachte verklidders die vervolgd werden in het gerechtelijk arrondissement Antwerpen. Hoewel ook eerder onderzoek naar incivisme tijdens de Eerste Wereldoorlog in het algemeen en verkling in het bijzonder een voornamelijk juridische benadering hanteerde, tracht deze bijdrage toch een andere weg in te slaan. Enerzijds wordt afgestapt van een louter juridische kijk op de vervolging van incivisme, waarbij vooral de rechtsgronden van de vervolging en de juridische commentaren hierop het onderwerp van studie uitmaken⁶, en anderzijds wordt ook de exclusief kwantitatieve benade-

ring van de strafdossiers verlaten⁷. In de plaats hiervan wordt een kwalitatieve benadering van onderuit voorgesteld, waarbij een diepere lezing van de processen-verbaal met de getuigenissen van de betrokkenen (verdachten, getuigen à charge en à décharge) centraal komt te staan⁸. Bovendien blijft dit onderzoek niet beperkt tot dossiers die eindigden in een vonnis door een rechtbank. Aangezien de meerderheid van de verdachte verklidders tegen wie een dossier werd opgesteld nooit voor een rechtbank kwam, worden ook dossiers van buiten vervolging gestelde zaken en zonder gevolg geklasseerde zaken in de analyse geïntegreerd. Hierbij moet echter een belangrijke kanttekening geplaatst worden. Waar dossiers van gevonniste zaken vaak beter en meer volledig bewaard bleven, is de bewaring van dossiers van geseponeerde of buiten vervolging gestelde zaken eerder fragmentarisch. Dit heeft voor

deze studie onvermijdelijk geleid tot een lichte oververtegenwoordiging van de dossiers van gevonniste zaken. De bewaring van de diverse strafdossiers bleek het meest optimaal voor het gerechtelijk arrondissement Antwerpen, waarvoor de archieven van de correctionele rechtbank en het parket van Antwerpen en het hof van beroep van Brussel geraadpleegd werden. Gezien de korte periode waarin het militair gerecht bevoegd was, nam het krijgsauditoraat van Antwerpen slechts in een handvol dossiers een eindbeslissing en werd geen enkele verklingszaak voor de Antwerpse krijgsraad gebracht. Daardoor bevat het bronnen corpus geen strafdossiers die afkomstig zijn van de archieven van het militair gerecht⁹. De raadpleging van de relevante archiefbestanden leverde in totaal 391 strafdossiers op die eindigden op verschillende niveaus van de gerechtelijke procedure¹⁰. Hiervan werden 159 dossiers nauw-

7. Bijvoorbeeld: GUILLAUME BACLIN, "Les traîtres devant la justice militaire: l'activité du conseil de guerre de Mons au sortir de la Grande Guerre, 1918-1919", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 20, 2008 (1), p. 15-47. 8. Deze publicatie tracht met deze benadering bij te dragen aan een tendens in de (Belgische) oorlogshistoriografie, die een sociale geschiedenis van onderuit van de vervolging van de collaboratie vooropstelt. Voor pleidooien in die richting, zie bijvoorbeeld: KOEN AERTS, "De bestraffing van de collaboratie na de Tweede Wereldoorlog: mild in Vlaanderen, streng in Wallonië? Een pleidooi voor een sociale geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog", *Wetenschappelijke Tijdingen*, 73, 2014 (1), p. 34-65; Helen Grevers, "'Haat, vuige dorpspolitiek' en het militair gerecht. Perspectieven voor een sociaal-historische analyse van justitie in België, 1944-1947", in MELANIE BOST, PAUL DROSSENS & STANISLAS HORVAT (eds.), *Bronnen en onderzoeksperspectieven in verband met het militair gerecht*, Brussel, 2016, p. 231-255. 9. Voor een evaluatie van de rol van het militair gerecht in de vervolging van verkling en de bronnensituatie voor een studie het incivisme in het gerechtelijk arrondissement Antwerpen, zie GERTJAN LEENDERS, "De rol van het militair gerecht in de vervolging van verkling aan de vijand na de Eerste Wereldoorlog. Studie van de bronnen", in MELANIE BOST, PAUL DROSSENS & STANISLAS HORVAT (eds.), *Bronnen en onderzoeksperspectieven in verband met het militair gerecht*, Brussel, 2016, p. 215-229. 10. Dit totaal van 391 dossiers bestaat uit 38 dossiers die eindigden in een arrest van het Hof van Beroep, 84 dossiers die afgerond werden met een vonnis door de correctionele rechtbank van Antwerpen, 134 dossiers van buiten vervolging gestelde zaken en 135 geseponeerde dossiers van het parket van Antwerpen. De lichte oververtegenwoordiging van dossiers van gevonniste zaken blijkt uit een vergelijking met het aantal verklingszaken opgenomen in het notitieregister van het Parket van Antwerpen. Het notitieregister vermeldt tussen januari 1919 en december 1920 – de periode van de voornaamste instroom van zaken – een totaal van 1353 personen die verdacht werden van verkling. 229 van hen kwamen uiteindelijk voor een rechter (17 %), 250 werden buiten vervolging gesteld (18 %) en van 625 verdach-

4. STANISLAS HORVAT, *De vervolging van militairrechtelijke delicten tijdens Wereldoorlog I. De werking van het Belgisch Krijgsrecht*, Brussel, 2011, p. 67-74. 5. JOS MONBALLYU, *Slechte Belgen !...*, p. 38-39. 6. Bijvoorbeeld: ID, *Slechte Belgen !...*; JOS MONBALLYU, "La justice transitionnelle en Belgique dans les affaires pénales après la Première Guerre mondiale", *Tijdschrift voor rechts-*

keuriger bestudeerd, waarvan 113 dossiers (m.b.t. 139 verdachten) tegen gelegenheidsverklidders en 46 dossiers (m.b.t. 56 verdachten) tegen verklidders in Duitse dienst. Deze laatste groep dient als bronnenbasis voor dit artikel. Van deze 56 verdachten werden er 27 veroordeeld door de correctionele rechtbank van Antwerpen of het hof van beroep van Brussel, vijf werden vrijgesproken, veertien verdachten werden buiten vervolging gesteld en de dossiers tegen vijftien verdachten werden zonder gevolg geklasseerd.

Traditioneel werd in het verkliddingsonderzoek het onderscheid tussen gelegenheidsverklidders en 'professionele' verklidders gemaakt op basis van het al dan niet 'spontane karakter' van hun daad¹¹. De spontaniteit of vrijwillige aard van een verkliding blijft echter een vaag en moeilijk vaststelbaar criterium. Daarom werd in het Duitse onderzoek het onderscheid alvast

verdiept¹². De criteria die daar aangevoerd werden, zijn echter niet toepasbaar voor de specifieke bezettingscontext van de Belgische casus. Dit artikel schuift daarom twee criteria naar voor als basis voor het onderscheid tussen beide groepen: (1) de verdachte verklidder kende de persoon die verklikt werd niet voorafgaand aan de eigenlijke verkliding, en (2) de verdachte wordt beschuldigd van meer dan één verkliding. Deze criteria zijn nodig omdat, zoals verder zal blijken, het niet altijd eenduidig vast te stellen is hoe formeel de band tussen een verklidder en een Duitse bezettingsdienst was. Het ontvangen van een vergoeding kan evenmin als een onderscheidend criterium aangevoerd worden, aangezien de strafdossiers hierover niet altijd duidelijkheid scheppen. Bovendien is het lang niet ondenkbaar dat ook een gelegenheidsverklidder na een eenmalige verkliding op een goed blaadje kwam te staan bij de bezetter en daardoor bepaalde materi-

doorverwezen naar een ander gerechtelijk niveau of naar een ander gerechtelijk arrondissement. De 391 nog bewaarde strafdossiers zijn dus slechts een deel van het aantal dossiers dat ooit werd opgesteld wegens verkliding. Dat moet voor alle fasen van het gerechtelijk onderzoek, maar zeker bij buiten vervolging gestelde zaken en geseponeerde zaken, hoger geweest zijn dan de dossiers in het bronnencorpus. Alle strafdossiers zijn afkomstig uit: Rijksarchief Antwerpen-Beveren (RAB), *Archief van het parket van de procureur des Konings van Antwerpen (PK)*, Dossiers van zonder gevolg geklasseerde zaken, R527, nr. 138-141 en R600, nr. 6053-6058; RAB, *Archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen (CR)*, Dossiers van gevonniste zaken en buitenvervolginstellingen inzake activisme, R20, nr. 1-548; Algemeen Rijksarchief 2 – Depot Cuvelier (ARA2), *Archief van het hof van beroep van Brussel (HvB)*, Dossiers inzake verkliding aan de vijand, niet genummerd). Voor de notitieregisters van het parket van Antwerpen: RAB, *PK Antwerpen*, Notitieregisters van het parket van Antwerpen, R600, nr. 272-292. **11.** Gellately en Fitzpatrick schoven 'spontaniteit' als een belangrijk element naar voor door verkliding te definiëren als "spontaneous communications from individual citizens to the state containing accusations of wrongdoing by other citizens or officials and implicitly or explicitly calling for punishment". Fitzpatrick en Gellately richtten zich met deze definitie echter exclusief op gelegenheidsverklidders. SHEILA FITZPATRICK & ROBERT GELLATELY, "Introduction to the practices of denunciation in modern European history", *Journal of modern history*, 68, 1996 (4), p. 747. Over het belang van het element 'spontaniteit' in de definitie van verkliding, zie ook: ANNA KRATZNER, "Zur Anwendbarkeit des Denunziationsbegriff für die DDR-Forschung", in LOEM (red.), *Hinter vorgehaltener Hand. Studien zur Denunziationsforschung*, Göttingen, 2015, p. 157. **12.** GISELA DIENWALD-KEREMANN, "Vertrauensleute, Denunzianten, Geheime und Inoffizielle Mitarbeiter in diktatorischen Regimen", in ARND BAUER/KAMPE, MARTIN SOBROW & BERN STÖVER (eds.), *Doppelte Zeitgeschichte*

ele privileges genoot. Daarom worden bovengaande criteria beschouwd als de bepalende kenmerken van een verklidder in Duitse dienst.

1. Activiteiten en taken van verklidders in Duitse dienst

Verklidders in Duitse dienst werden ingezet voor zeer specifieke taken: (1) het bestrijden van de smokkel van voedsel en het bestraffen van woekeraars, (2) het afsluiten van de grens en het voorkomen van grensverkeer naar Nederland, en (3) het uithoren van gevangenen.

Voedselproblematiek

De activiteiten van verklidders in Duitse dienst waren dikwijls verbonden met de voedselproblematiek in België tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het wegvallen van de voedselimport sinds het begin van de bezetting veroorzaakte schaarste in het bezette land¹³. De oprichting van de *Commission for Relief in Belgium* (CRB) in oktober 1914 probeerde de voedselschaarste te milderen door voedsel aan te kopen en via neutrale havens te verschepen naar België. Deze openstelling van de Britse blokkade was afhankelijk van de Duitse garantie om niet te raken aan het geïmporteerde voedsel, en in ruil voor deze garantie werd de bezetter ontslagen van verdere verplichtingen tegenover het

bezette land. Het *Comité National de Secours et d'Alimentation* zou instaan voor de distributie van het geïmporteerde voedsel, die daardoor uit de greep van de bezetter zou moeten blijven. De Duitse garantie ten opzichte van de CRB en het *Comité National* had echter geen betrekking op het nog in België geproduceerde voedsel. De beschadigde infrastructuur, de afwezigheid van een deel van de arbeidskrachten en het tekort aan kunstmest of veevoeder maakten dat de Belgische voedselproductie ten gevolge van de oorlogsomstandigheden zwaar onder druk kwam te staan. Hierbij komt dat de Duitse greep op deze productie en distributie de efficiëntie ervan niet verhoogde. Voor elk product werd een afzonderlijke dienst opgericht (*Kartoffelzentrale*, *Butterzentrale*, etc.) die verantwoordelijk zou zijn voor de inzameling en centralisatie van dat product. Deze centralisatie onder Duitse controle zorgde, door de bijhorende bureaucratie en starre organisatie, net voor een toename van de smokkel en een bloei van de zwarte markt, waar voedsel aan woekerprijzen verkocht werd¹⁴.

Ondanks deze ingrepen zou de voedselbevoorrading de hele bezetting lang zorgen voor oproer en sociaal protest in allerlei vormen. Omdat dit de openbare orde in het bezette land in gevaar bracht, had ook de bezetter belang bij het aanpakken van de voedselproblematiek¹⁵.

13. Over de problematiek van de voedselbevoorrading tijdens de bezetting zie o.a.: GISELE NATH, *Brood willen we hebben! Honger, sociale politiek en protest tijdens de Eerste Wereldoorlog in België*, Antwerpen, 2013; SOPHIE DE SCHAEFDRIJVER, *De Groote Oorlog. Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam, 1997, p. 107-116, 215-225; LARRY ZUCKERMAN, *The rape of Belgium: the untold story of World War I*, New York, 2004; PETER SCHOLMERS, "Voeding in oorlogstijd: De impact van de Eerste Wereldoorlog op het Belgisch voedselpatroon, 1890-1940", in *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, nr. 11, 1985 (1), p. 30-50; ANTOON VRINTS, "Beyond victimization: contentious food politics in Belgium during World War One", in *European History Quarterly*, 45, 2015 (1), p. 83-107. **14.** SOPHIE DE SCHAEFDRIJVER, *De Groote Oorlog...*, Amsterdam, 1997, p. 134. **15.** ANTOON VRINTS, "Sociaal protest in een bezet land: voedseloproer in België tijdens de Eerste Wereldoorlog", in *Tijdschrift voor geschiedenis*,

De Duitsers zetten ook Belgen op verschillende manieren in om de bevoorrading te garanderen en smokkel en woekerpraktijken aan te pakken. In totaal bevat het bronnencorpus dossiers over 34 verdachten (op een totaal van 56) die na de bezetting vervolgd werden voor het vervullen van dergelijke taken.

Allereerst bevat het bronnencorpus strafdossiers met betrekking tot veertien Belgen die in dienst van de Duitse *Butterzentrale* belast werden met het opsporen en in beslag nemen van door boeren achtergehouden boter. Sinds augustus 1916 was de zogenaamde Beroepsvereniging der Boter- en Melkhandelaars door de Duitsers gelast met de centralisering van de productie en de distributie van boter. Dit was een antwoord op de problemen met de stedelijke boterbevoorrading tijdens de winter van 1915 en 1916 en de daarop volgende oproer en betogingen¹⁶. Volgens de nieuwe regelingen dienden boeren een opgelegde hoeveelheid boter aan de gemeentehuizen af te leveren aan een door de Beroepsvereniging vastgelegde prijs. De opgeëiste waren werden vervolgens doorverkocht aan erkende groothandelaars die de boter verkochten, steeds aan een vastgelegde prijs. De naleving van deze procedure werd van bovenaf gecontroleerd en "deze controle werd uitgeoefend door het Duitse *Boterbüro*, bij middel van agenten door haar aangesteld, betaald en onderricht"¹⁷. Het zijn deze botercontroleurs die na de bezetting door het Belgisch gerecht vervolgd werden.

Botercontroleurs opereerden steeds op een gelijkaardige manier. Een verdachte verklaarde dat hij door de Duitsers gelast werd met het verzamelen van boter in drie gemeenten: "*J'étais désigné pour les communes de Contich, Rumpst et Terhagen. Je devais être présent le jour que les cultivateurs devaient livrer leurs beurre à la maison communale, qui était alors remis aux marchands qui étaient adhérents à la Fédération des marchands de beurre. J'avais aussi pour mission d'avertir les paysans qu'il leur étaient strictement défendu de vendre du beurre aux allemands et qu'ils devaient être remis intégralement à la maison communale*"¹⁸. Deze verdachte heeft er natuurlijk alle belang bij zijn rol te minimaliseren tot die van een opzichter of inzamelaar. Uit verklaringen van getuigen blijkt echter dat sommige botercontroleurs ook verder gingen en huiszoekingen verrichtten bij boeren die niet aan de opgelegde quota voldeden. De botercontroleur nam dan de waren in beslag en legde een boete op die varieerde tussen tien en 150 mark, afhankelijk van de hoeveelheid in beslag genomen goederen. Hoewel er steeds een Duitse soldaat aanwezig was bij de huiszoekingen waren het toch de controleurs in Duitse dienst die steeds de inbeslagnames deden en de boetes uitschreven. Het Belgisch gerecht beschikte na de bezetting over lijsten van door controleurs in beslag genomen goederen en de boetes die zij desgevallend hadden uitgeschreven. Hieruit blijkt dat het meestal om relatief kleine hoeveelheden ging (één à twee kilogram). Het aantal inbeslagnames varieerde wel sterk: terwijl

sommige controleurs werden vervolgd voor minder dan tien inbeslagnames, liep dit in één geval op tot niet minder dan 216 geregistreerde benadeelden¹⁹. Het is niet duidelijk of deze variatie afhing van de ijver van de botercontroleur in kwestie, dan wel van de volledigheid van de lijsten waar het Belgisch gerecht zich op baseerde.

Burgers werden ook ingezet om smokkelende handelaars te betrappen, om zo te voorkomen dat voedsel en andere handelswaren op de zwarte markt aan woekerprijzen verkocht zouden worden. In de selectie strafdossiers werden zestien verdachten beschuldigd van het in beslag nemen van handelswaar. De verklidders in Duitse dienst deden zich meestal voor als geïnteresseerde kopers, regelden een afspraak met de eigenaar van de goederen en onthulden hun ware identiteit bij de transactie van de goederen. Een van de benadeelde handelaars verklaarde hoe Joseph C. en Irène V. zijn voorraad zeep in beslag namen: "De dag der aflevering bevond ik mij in de herberg van V., alwaar de zeep moest afgehaald worden. C. bevond er zich met eene vrouw [Irène V.] en op het ogenblik dat de drie kisten zeep werden binnengebracht, ging de onbekende vrouw buiten. Toen toonde C. zijne kenteken als Duitse politiebediende, vroeg onze eenzelveigheidskaart, en op dit oogenblik kwamen drie andere politiebeambten binnen, welke volgens mijne meening, in dien omtrek moeten gewacht hebben, en door die vrouw werden verwittigd. De zeep werd in beslag genomen en ik werd naar de Polizeimeister geleid"²⁰. Een gelijkaardige werkwijze werd

door C. en V. nog bij verschillende andere transacties toegepast, en ook in andere dossiers verklaarden handelaars dat ze op deze manier in de val werden gelokt. Ook de voorraden van winkeliers of handelaars werden gecontroleerd door burgers die zich aanboden als groothandelaar en polsten naar de eventuele interesse van de winkelier. Zo verklaarde een bakkersvrouw dat ze 's ochtends bezoek kreeg van de Hongaar Karoly H. die haar een voorraad chocolade aanbood: "Ik zegde nog voorraad genoeg te hebben en toonde hem zelfs nog eenige stukken die ik uit de kas achter mijne toonbank wegnam. H. drong aan en zegde dat het schoone koopwaar was die recht van de grens kwam. Ik zegde dus nog voldoende voorraad te hebben, en H. ging heen. Diezelfde dag werd door de Duitschers te mijnent eene huiszoeking gedaan, en werden er 560 stukken kwatta chocolade te mijnent in beslag genomen door een Duitser en H. De chocolade werd verbeurd verklaard en mij werd bovendien eene boet van 37,50 fr. opgelegd door de Duitschers"²¹. Ook hier werd een handelaar dus eerst door een agent in burger in de val gelokt, waarna de goederen in kwestie later in het bijzijn van een Duitse soldaat in beslag genomen werden.

Ook voor het bestraffen van woekerende handelaars die hun waren boven de opgelegde maximumprijzen verkochten werden Belgen ingezet. De Belgische regering had bij de Duitse inval al maximumprijzen opgelegd om de woeker aan te pakken en het schaarser wordende voedsel voor de bevolking betaalbaar te houden en ook de bezetter had derge-

16. ANTOON VRINTS, "Beyond victimization...", p. 90; IDEM, "All the butter in the country belongs to us, Belgians': Well-being and lower-class national identification in Belgium during the First World War", in MAARTEN VAN GINDERACHTER & MARNIX BEYEN (eds.), *Nationhood from below: Europe in the long nineteenth century*, Basingstoke, 2012, p. 238-239.
17. Verslag "Beroepsvereniging", 21/2/1919 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Anna D., R20, nr. 488).
18. Verhoor Theodoor V., PV Krijgsveiligheid, 22/3/1919 (RAB, CR Antwerpen,

19. Vonnis correctionele rechtbank, 8/2/1920 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Julia Q., R20, nr. 460).
20. Verhoor Alfons V., PV Politie Antwerpen, 25/11/1918 (ARA2, HvB Brussel, Zaak tegen Joseph C. en Irène V.)
21. Verhoor Irma I., PV Krijgsveiligheid, 27/1/1919 (RAB,

lijke maximumprijzen ingevoerd²². Bovendien zouden de maximumprijzen op voedsel en de verplichte prijsaffichering ook na de oorlog gehandhaafd blijven²³. Tijdens de bezetting zetten de Duitsers prijscontroleurs in, die woekerende handelaars desgevallend beboeten en hun handelswaar in beslag namen. Vier verdachten werden hiervan beschuldigd. Zij hadden de prijzen op de Antwerpse groenten- en fruitmarkten gecontroleerd in dienst van de bezetter, een beleid dat waarschijnlijk een antwoord was op de prijsrellen die daar waren uitgebroken in juni 1917²⁴. Eén van deze verdachten werd tijdens het naoorlogse gerechtelijke onderzoek ook geconfronteerd met de veertien benadeelde handelaars. Hij werd formeel herkend en veroordeeld tot een lange gevangenisstraf²⁵.

De vervolgingsgraad voor deze verdachten lag opvallend hoog. Van de 34 verdachten die betrokken waren bij de voedselproblematiek, werden er 24 voor de rechtbank gedaagd, negen buiten vervolging gesteld en werd van slechts één verdachte het dossier geseponeerd.

Faux passeurs: bestrijden van grensverkeer

Al van bij het begin van de bezetting werd de grens tussen België en het neutrale Nederland gesloten. De nabijheid van Nederland vormde voor de bezetter immers een probleem bij het beheer van het bezette land. Niet alleen probeerden Belgische oorlogsvrijwilligers via Nederland Groot-Brittannië of Frankrijk te bereiken om zich uiteindelijk bij het Belgisch

leger in de Westhoek te voegen, Nederland was ook de bestemming voor vele Belgische vluchtelingen. Tussen België en Nederland kwam bovendien een smokkelhandel op gang die de zwarte markt in België bevoorraadde met levensmiddelen, buitenlandse kranten en brieven van het Belgisch front. Vanuit het neutrale Nederland werden ten slotte ook inlichtingendiensten uitgebouwd, waardoor informatie over Duitse troepenbewegingen door spionnen het land uit werd gesmokkeld²⁶.

Om al deze redenen was de grensbewaking al van bij het begin van de bezetting een Duitse prioriteit. Reeds in het voorjaar van 1915 werd beslist om de grens hermetisch af te sluiten door middel van een elektrische draadversperring en de uitbouw van een netwerk van wachtposten met Duitse patrouilles²⁷. Deze belemmeringen maakten de grens met Nederland echter niet ondoordringbaar. *Passeurs* specialiseerden zich in de grenssmokkel en brachten Belgische oorlogsvrijwilligers of smokkelaars meestal tegen betaling naar Nederland.

Het onderscheppen van deze *passeurs* of anderen die de grens probeerden over te steken werd meestal overgelaten aan Duitse patrouilles, al werden ze soms getipt door gelegenheidsverklikkers uit de grensdorpen. De bezetter zette ook specifiek Belgen in die zich voordeden als *passeurs* om personen die de grens trachtten over te steken te betrappen. Deze *faux passeurs* maakten steeds een afspraak met de personen die de grens wilden

22. ANTOON VRINTS, "Beyond victimization...", p. 87. 23. MARTIN SCHOUPS, *Prijscensuratie in België na de Eerste Wereldoorlog*, onuitgegeven masterscriptie, Gent, Universiteit Gent, 2015-2016, p. 149-153. 24. ANTOON VRINTS, "Beyond victimization...", p. 89. 25. Vonnis correctionele rechtbank, 8/03/1920 (RAB, CR Antwerpen), Zaak tegen Jozef V., R20, nr. 467).

26. ALEX VANNESIT, "De Belgisch-Nederlandse grens onder spanning", in *Volkskunde*, 3, 2013, p. 294-296. 27. OLIVIER LAHAIE, "La ligne électrifiée sur la frontière Hollando-Belge

Bekendmaking.

De **Verwaltungschef bei dem General-Gouverneur in Belgien, Brüssel**, heeft voor den tijd van 13 Juni tot bekendmaking van nieuwe prijzen, de volgende voortbrengersprijzen voor goede middelmatige waren vastgesteld:

Bloemkoolen	Frs. --40 per stuk
Aspergiën	" --85 per kilo
Rhubarber	" --08 "
Peën in pakken van 32 stuks	" --25 per pak
Ongepelde Erwtten	" --50 per kilo
Stekelbeziën	" --25 "
Aalbeziën roode en witte	" --30 "
do. zwarte	" --35 "
Industrie-Kerzen	" --35 "
Tafel-Kerzen	" --45 "
Industrie-Pruimen	" --30 "
Tafel-Pruimen	" --40 "
Industrie-Regloten	" --35 "
Tafel-Regloten	" --45 "
Aardbeziën	" --60 "

Der Zivilkommissar
des Kreises Antwerpen.

Antwerpen, den 13 Juni 1917.

Affiche met de bekendmaking van nieuwe maximumprijzen voor verschillende voedingswaren. De naleving van dergelijke verordeningen werd onder andere door burgers in Duitse dienst gecontroleerd. (Collectie Felixarchief)

oversteken²⁸. Zo verklaarden vier personen dat ze in Antwerpen hadden afgesproken met twee *passeurs* die hen over de grens zouden brengen. Toen ze, na de betaling van 250 fr. per persoon, aan de grens kwamen, werden ze echter door Duitse soldaten ingerekend: *"Nous avons tous été arrêtés par deux sentinelles allemandes et quatre agents de la police secrète, lesquels nous ont fouillé aux corps de garde. Les deux passeurs ont été immédiatement relâchés"*. Omdat de *faux passeurs* ongemoeid werden gelaten, vermoedden de vier dat ze in de val gelokt waren²⁹. In een andere zaak werd Eugène D. ervan beschuldigd mensen die de grens wilden oversteken te verkliden bij de Duitsers. Verschillende getuigen verklaarden dat ze verregaande afspraken hadden gemaakt met D. om de grens over te steken, maar dat die op het laatste moment het plan afblies. Enkele dagen later werden ze dan thuis door Duitse soldaten opgepakt³⁰.

Meestal bleef er echter veel onduidelijk over de activiteiten en werkwijze van deze verdachten, waardoor er ook vaak twijfel bestond over hun schuld. Bovendien waren zij veel minder nauw verweven met een Duitse dienst dan de Belgen die ingezet werden in de Duitse strijd tegen smokkel en woeker. De vervol-

gingsgraad lag dan ook merkbaar lager: van de tien verdachten werden slechts twee personen voor de rechtbank gedaagd. De overige acht dossiers eindigden in een buitenvervolginstelling of een seponering.

'Le moutonnage': verklidders in gevangenissen

Een laatste groep dossiers van verklidders in Duitse dienst betreft personen die ervan verdacht werden gevangen uit te horen om zo bekentenissen af te dwingen. Deze zogenaamde '*moutons*' werden speciaal opgesloten bij gevangen waarvan bekentenissen nodig waren³¹.

Zo werd een zekere Frans D. ervan beschuldigd medegevangen uitgehoord te hebben in de Antwerpse gevangenis in de Begijnenstraat. Een voormalige gevangene legde na de oorlog uit dat hij opgesloten werd op verdenking van het smokkelen van brieven over de grens: "Ik werd geleid in eene cel welke bezet was door een persoon [...]. Die kerel trachtte mij uit te hooren, maar ik ondervond dat hij zelf leugens vertelde en ik betrouwde hem niet". Toen hij enkele dagen later verhoord werd door de Duitse onderzoeksrechter, was ook D. op dat verhoor aanwezig: "D. zegde dat ik

28. ALEX VANNESIE, "De Belgisch-Nederlandsche grens...", p. 307; OLIVIER LAFFAIL, "La ligne électrifiée...", p. 67. Beide auteurs maken melding van dergelijke *faux passeurs*, maar gaan niet verder in op hun werkwijze of hun naoorlogse vervolging. BOST, HORVAT en ROUSSEAU bespreken deze werkwijze meer in detail en gebruiken ook de term *faux passeurs* om deze infiltranten te benoemen: MÉLANIE BOST, STANISLAS HORVAT & XAVIER ROUSSEAU, "Les espions civils au service de l'ennemi, au prisme de la justice militaire belge", in *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 44, 2014 (2/3), p. 45. 29. Verhoor François D., PV Krijgsauditeur Antwerpen, 28/1/1919 (RAB, PK Antwerpen, Zaak tegen René D., Jean M. & W., R600, nr. 6056). 30. Verhoor Joseph V., PV Politie Oudergem, 29/11/1918 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Eugène D., R20, nr. 449). 31. Deze terminologie werd in de dossiers door verschillende getuigen gebruikt. Ook in de literatuur keert de term terug: LAURENCE BERNARD, "La cour militaire et l'incivisme", in GUILLAUME BACLIN, LAURENCE BERNARD & XAVIER ROUSSEAU (eds.), *En première ligne, La justice militaire belge face à l'incivisme au sortir de la Première Guerre mondiale*, Brussel, 2010, p. 133; MÉLANIE BOST, STANISLAS HORVAT & XAVIER ROUSSEAU,

Bekendmaking

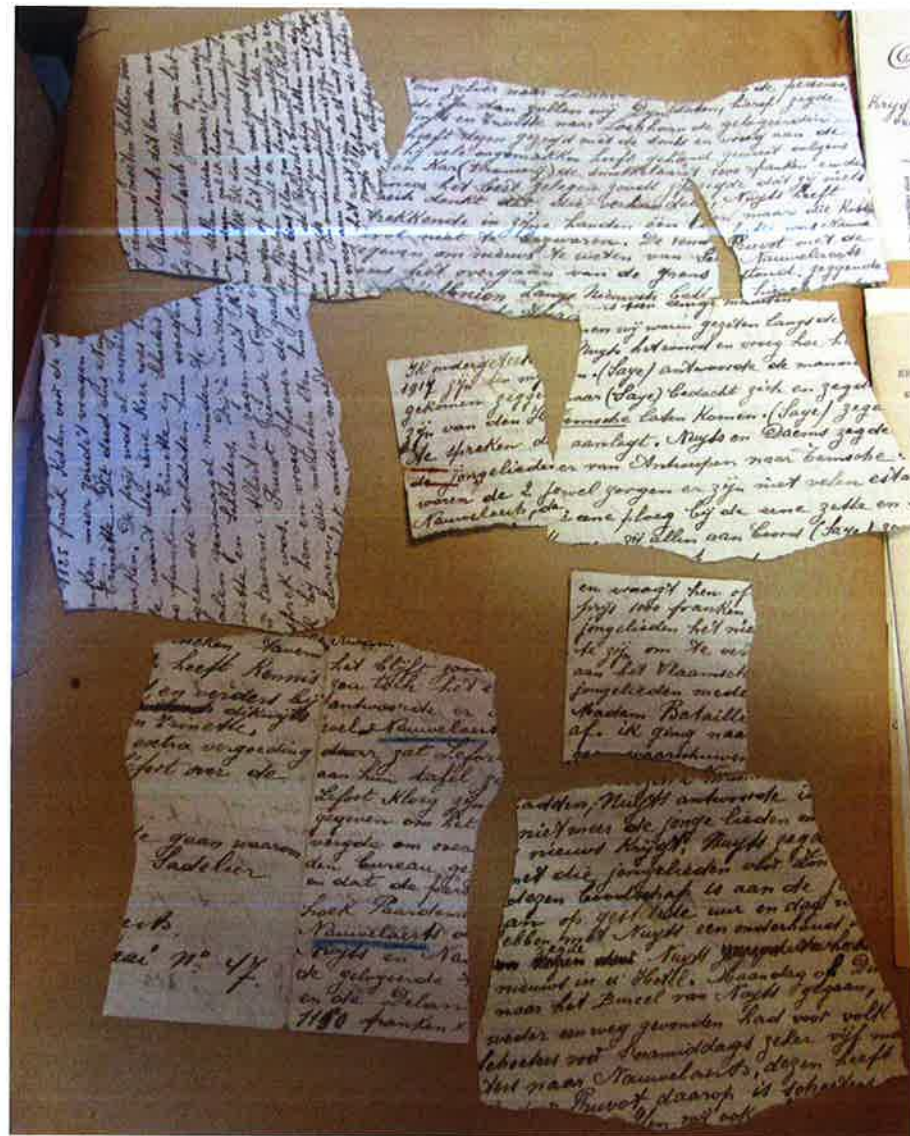
In de nacht van 24 op 25 Augustus hebben 16 grensloopers gepoogd de met elektrische stroom geladen grensafsluiting te doorkruipen. Als zij verrast werden, heeft een van hun op de schildwacht een vuurschot afgegeven en deze aan het hoofd gekwetst. Van de grensloopers werden er 3 gedood, 1 verwond en de 12 andere aangehouden en zien eene zware straf te moeten.

Het Gouvernement brengt dit tot de openbare kennis en waarschuwing.

Antwerpen, den 29sten Augustus 1917.

De Gouverneur
von ZWEHL,
Generaal der Infanterie.

Bekendmaking van de dood en arrestatie van Belgen aan de elektrische draadversperring aan de grens met Nederland. Met behulp van zogenaamde *faux passeurs* trachtte de bezetter personen in de val te lokken als ze de grens toch wilden oversteken. (Collectie Felixarchief)

De verscheurde verslagen van verdachte Frans D. werden teruggevonden bij een huiszoeking na de bezetting. D. zou celgenoten uitgehoord hebben in de gevangenis van Antwerpen. Hij pende hun bekentenissen neer en verklikte zijn medegevangene vervolgens aan de Duitse onderzoeksrechter. (Rijksarchief Antwerpen-Beveren, Archief van het parket van Antwerpen, nr. 6057, Zaak tegen Frans D.)

niet wilde klappen en dientengevolge werd ik verscheidene malen in 't aangezicht en in den hals geslaan door den politiebediende"³². Bij een huiszoeking na de bezetting werden bij D. verscheurde verslagen met de bekentenissen van gevangenen gevonden. Over de inhoud van de verslagen valt echter niets op te maken en de Krijgsveiligheid merkte dan ook op dat "het onmogelijk [is] een afschrift te nemen van de verslagen in kwestie, om rede dat de briefjes niet kunnen samengevoegd worden, vermits er stukken ontbreken"³³.

Onder de gevangenen deden al snel geruchten de ronde over mogelijke verklidders. Verschillende voormalige gevangenen verklaarden in het dossier tegen Valentina G. dat ze bij hun aankomst in de gevangenis verwittigd werden om op te letten wanneer ze samen met G. opgesloten werden. Volgens sommige getuigen probeerde G. medegevangenen ervan te overtuigen bekentenissen af te leggen: "Valentina G. zegde mij ook eens dat wanneer ik op het verhoor zou geroepen worden, ik maar recht uit moest spreken"³⁴. G. zou voor deze diensten betaald zijn door de Duitsers en werd er ook van beschuldigd op goede voet gestaan te hebben met de Duitsers in de gevangenis. Bovendien zou ze ook verschillende privileges genoten hebben, wat haar nog meer verdacht maakte bij haar medegevangenen: "Eens is zij terug naar boven gekomen met 20 mark, en zij zegde dat zij die van haren onderzoeksrechter gekregen had omdat zij alles rechtuit

gezegd had. Meermaals is zij terug in de cel gekomen met chocolade, die zij ook van den onderzoeksrechter gekregen had, en meermaals heeft zij mij gezegd 'Ge moet doen zooals ik, alles rechtuit zeggen, den onderzoeksrechter op zijnen schoot gaan zitten en hem een kus geven, dan krijgt ge van hem al wat ge wilt'"³⁵. Dit dossier toont echter aan hoe moeilijk het was deze beschuldigingen, die vaak op louter geruchten gebaseerd waren, ook te staven. Medegevangenen verklaarden immers dat, hoewel G. inderdaad benaderd was door de Duitsers om anderen te verklikken, zij hiervoor uitkwam tegenover haar celgenoten en hen niet aanraade om bekentenissen af te leggen, maar om integendeel net alles te ontkennen. De getuigen à décharge verklaarden dan ook dat zij uiteindelijk vrijgelaten werden door toedoen van G. Door deze onduidelijkheid werd G. door de correctionele rechtbank vrijgesproken.

Geen enkele verdachte uit de selectie strafdossiers werd uiteindelijk veroordeeld voor 'moutonnage'. Valentina G. werd vrijgesproken, de dossiers van vier andere verdachten werden geseponeerd en één verdachte werd buiten vervolging gesteld. Dit toont aan hoe moeilijk het was om deze beschuldigingen te staven³⁶. Deze lage vervolgingsgraad moet toegeschreven worden aan de zeer informele en vrijblijvende manier waarop deze mensen in dienst geweest zouden zijn en de specifieke gevangeniscontext waar belastende geruchten snel de ronde deden.

32. Verhoor Petrus K., PV Politie Antwerpen, 4/12/1918 (RAB, PK Antwerpen, Zaak tegen Frans D., R600, nr. 6057). 33. Verslag Krijgsveiligheid, 8/9/1919 (RAB, PK Antwerpen, Zaak tegen Frans D., R600, nr. 6057). 34. Verhoor Francisca K., PV Krijgsveiligheid, 27/3/1919 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Valentina G., R20, nr. 266). 35. Verhoor Anna Maria S., PV Krijgsveiligheid, 21/2/1919 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Valentina G., R20, nr. 266). 36. Laurence Bernard haalt aan dat dit ook het geval is bij verdachte *moutons* die voor spio-

(Contra)spionage?

Op verschillende vlakken vertonen de activiteiten van deze verklidders grote gelijkenissen met die van Belgische (contra-)spionnen in Duitse dienst. Uit onderzoek blijkt dat deze spionnen tijdens de bezetting vooral actief waren als infiltranten in netwerken die de grensoversteek mogelijk maakten, als *faux passeurs*, als *moutons* in de gevangenissen en in de contraspionage³⁷. Hieruit blijkt de overlapping tussen de bestraffing van verklidders in Duitse dienst en spionnen. Bost, Horvat en Rousseaux suggereren dat het onderscheid tussen verklikking en spionage in deze zaken werd gemaakt al naargelang de recurrentie van de inbreuk: personen die deze feiten meermaals gepleegd hadden werden vervolgd voor spionage; een eenmalige inbreuk werd als verklikking gekwalificeerd³⁸. Deze hypothese spoort niet met de bevindingen uit dit onderzoek: de verdachten hier werden allen voor verklikking vervolgd en werden bovendien van meerdere feiten beschuldigd. Het is dan ook niet duidelijk waarom sommigen wegens verklikking en anderen wegens spionage werden vervolgd. Het lijkt er sterk op dat beide kwalificaties onderling inwisselbaar waren wanneer het bijvoorbeeld ging om zaken tegen *faux passeurs*³⁹.

Contraspionage kwam niet voor bij de dossiers tegen verklidders in Duitse dienst. Het infil-

treren in Belgische spionagenetwerken werd blijkbaar niet als verklikking maar wel als spionage gekwalificeerd. Hetzelfde gold voor het doen bestraffen van Belgen die frontbrieven of clandestiene pers probeerden te verspreiden in het bezette land.

Omgekeerd keerden sommige activiteiten van verklidders dan weer in het geheel niet terug bij de vervolging van spionage. Boter- en prijscontroleurs en de verklidders die de smokkelhandel aanpakten werden niet besproken in het spionage-onderzoek. Deze verdachten vervulden dan ook voornamelijk politionele en controlerende taken. Hun eerste opdracht was het controleren van de naleving van Duitse regels. Bovendien zagen deze verdachten zichzelf ook eerder als controleur dan als verklikker of spion. Een getuige minimaliseerde de beschuldigen tegen hem bijvoorbeeld door te verklaren dat hij "niet als spioen handelde, maar alleenlijk de plaats van levensmiddelencontroleur vervulde als tijdelijke broodwinning"⁴⁰. Hun activiteiten konden dan ook alleen als verklikkingen geïnterpreteerd worden door een ruime interpretatie van het bewuste artikel van de strafwet. Vermoedelijk werd in deze gevallen vooral geopteerd om de verdachten voor verklikking aan de vijand te vervolgen bij gebrek aan een geschikter juridisch alternatief.

37. MÉLANIE BOST, STANISLAS HORVAT & XAVIER ROUSSEAU, "Les espions civils...", p. 43-50; LAURENCE BERNARD, "La cour militaire...", p. 128-137. 38. MÉLANIE BOST, STANISLAS HORVAT & XAVIER ROUSSEAU, "Les espions civils...", p. 72-73. 39. Deze inwisselbaarheid van de betichting van verklikkingen en spionage blijkt ook uit Xavier Rousseaux's bespreking van de rechtszaak tegen Anna-Maria D. voor de krijgsraad van het Groot Hoofdkwartier van het Leger: XAVIER ROUSSEAU, "Spionne of verklikster? Anna-Maria D. en de krijgsraad van het Groot Hoofdkwartier van het Belgisch Leger (november 1918-juli 1919)", in *Fabrica juris: opstellen over de werkplaats van het recht aangeboden aan Sjoerd Faber*, Nijmegen, 2009, p. 255-275. 40. Verhoor Gerard D., PV Politie Antwerpen, 13/1/1919 (ARA2, HvB Brussel,

Wat verklikking en spionage wel gemeen hadden, was de verwevenheid van het netwerk waarin de beschuldigen tijdens de bezetting geopereerd hadden. Verdachten die formeel aangesteld waren bij dezelfde of gelijkaardige Duitse diensten, voerden meestal dezelfde taken uit en opereerden soms zelfs in wisselende groepen, bijvoorbeeld bij het in beslag nemen van handelswaren of het verrichten van prijscontroles. Dit maakte verklidders na de bezetting natuurlijk kwetsbaar voor belastende verklaringen van voormalige medewerkers die beslisten om mee te werken met het Belgisch gerecht. Het lijkt erop dat hun getuigenissen dan ook vooral gebruikt werden wanneer er verder geen getuigenissen of bewijsmateriaal tegen verdachten bestonden. In dat geval konden zij een voormalige medewerker aan de galg praten.

Zo bevestigde Oscar D., die er zelf van beschuldigd werd handelswaar in beslag te hebben genomen, dat een andere verdachte, Eugène D., wel degelijk gelast was met het betrappen van oorlogsvrijwilligers door zich als *passeur* voor te doen. Oscar D. verklaarde immers onomwonden: "Ik ken D. [...] die in dienst was der Duitse geheime politie. D. werkte aldus onder den deknaam van "Chevalier" en zekeren dag werd ik op het Duitsch bureel met hem in betrekking gesteld om hem aan mij te doen kennen en om met hem over eene zaak te spreken"⁴¹. Deze verklaring zorgde ervoor dat de schuld van D. als bewezen werd beschouwd. Omdat de feiten waarvan hij beschuldigd werd echter plaatsgevonden hadden voor april 1917, (d.w.z. voor het in werking treden van artikel 121bis

van het strafwetboek) werd Eugène D. uiteindelijk toch buiten vervolging gesteld.

Diezelfde Oscar D. was ook zelf verantwoordelijk voor het opstarten van een drietal gerechtelijke onderzoeken tegen voormalige verklidders, door zelf klacht in te dienen tegen hen. Zo verklaarde hij dat hij Jeanne B. persoonlijk gezien had op de burelen van de Duitse politie in Antwerpen en dat ze hem later om hulp kwam vragen: "Omtrent de maand juni 1918, in dienst zijnde der Duitse politie, werd ik op de afdeling der Kunstlei 148 geroepen. Op dit bureel bevond zich eene vrouw, die daar was als bediende. [...] Zij zegde mij dan in dienst te zijn van den Duitschen politie en [...] zij vroeg mij dan ook of ik haar niet aan eene zaak kon helpen, waardoor zij zich zou kunnen onderscheiden"⁴². Dergelijke verdachten namen op die manier een actieve rol in bij het opsporen en doen bestraffen van verdachte verklidders in Duitse dienst.

Anderzijds toont een andere zaak ook aan dat hun verklaringen ook à décharge konden gebruikt worden. Zo verklaarde Jozef W., die net als Oscar D. tijdens de bezetting belast was geweest met de inbeslagname van handelswaar, dat een verdachte onterecht beschuldigd werd van gelijkaardige activiteiten tijdens de bezetting. Wanneer W. met de verdachte geconfronteerd werd, verklaarde hij dat de verdachte niet diegene is met wie hij handelswaar in beslag nam. Het gerecht lijkt de verklaring van W. gevolgd te hebben, want de verdachte werd uiteindelijk buiten vervolging gesteld bij gebrek aan voldoende

41. Verhoor Oscar D., PV Krijgsveiligheid, 19/8/1919 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Eugène D., R20, nr. 449). 42. Verhoor Oscar D., PV Krijgsveiligheid, 7/8/1919 (RAB, PK Ant-

bewijzen⁴³. Al deze elementen wijzen erop dat er aan de getuigenis van voormalige verklidders veel waarde werd gehecht. Uit het onderzoek naar de vervolging van spionage blijkt dat ook daar sommige verdachten de rol van kroongetuige opnamen in het onderzoek naar andere voormalige spionnen⁴⁴. Vermoedelijk werden deze getuigen met strafvermindering beloond voor hun medewerking aan het onderzoek, al valt dit moeilijk aan te tonen. Wat wel vaststaat is dat zij als kroongetuigen een onderzoek naar andere verdachte verklidders in een beslissende richting konden sturen.

II. Profiel van verdachten

Naast een kwalitatieve analyse van de activiteiten tijdens de bezetting van verklidders in Duitse dienst op basis van de processen-verbaal, maken de strafdossiers ook een uitgebreide analyse van het profiel van deze verdachten mogelijk. De meeste strafdossiers bevatten immers een zogenaamde 'staat van inlichtingen', een standaardformulier met uitgebreide biografische gegevens van elke verdachte. Hierdoor kan, naast het geslacht en de nationaliteit van de verdachten, ook hun gerechtelijk verleden en sociale achtergrond van naderbij worden onderzocht.

Het bronnencorpus en de stand van het onderzoek staan bovendien toe het algemene beeld op het profiel van verdachte verklidders scherper te stellen. Zo wordt binnen de groep van 56 verklidders in Duitse dienst het onderscheid gemaakt tussen 22 verdachten die uiteindelijk door een rechtbank veroordeeld en bestraft werden, en de 34 anderen die niet bestraft werden, omdat ze vrijgesproken of buiten vervolging werden gesteld of omdat hun dossier geseponneerd werd. Zo kan nagegaan worden of justitie sneller geneigd was verdachten met een bepaald profiel tot een boete of gevangenisstraf te veroordelen. Daarnaast wordt het profiel van verklidders in Duitse dienst ook gecontrasteerd met het corpus van strafdossiers tegen 139 gelegenheidsverklidders, om te bepalen hoezeer beide achtergronden van elkaar afwijken. Voor zover de stand van het onderzoek dat toelaat en de gegevens beschikbaar zijn in de literatuur, wordt bovendien het profiel van verklidders in Duitse dienst afgezet tegen dat van (burger) spionnen in Duitse dienst. Hierdoor kan de overlapping tussen beide categorieën bestudeerd worden.

Hoewel verklikking soms beschouwd wordt als een typisch vrouwelijk misdrijf, moet dit alvast voor de Belgische casus tijdens de Eerste Wereldoorlog sterk genuanceerd worden⁴⁵.

43. Verhoor Jozef W., PV Krijgsveiligheid, 15/7/1919 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Karoly H. en Jozef W., R20, nr. 102). 44. LAURENCE BERNARD, "La cour militaire...", p. 135-136.

45. Onder andere Bernward Dörner klaagt de typering van verklikking als een 'vrouwelijk misdrijf' aan: BERNWARD DÖRNER, "NS-Heitschaft und Denunziation. Anmerkungen zu Defiziten der Denunziationsforschung", in *Historical social research*, 26, 2001 (2/3), p. 58. Zie hiervoor o.a. ook: GISEL A DIEWALD-KERKMAN, "Politische Denunziationen, eine weibliche Domäne"? Der Anteil von Männern und Frauen unter Denunzianten und ihren Opfern", in 1999, *Zeitschrift für Sozialgeschichte der 20. und 21. Jahrhunderts*, 2, 1996, p. 11-35; VANDANA JOSHI, *Gender and power in the Third Reich: Female denouncers and the Gestapo*

Een specifiek vrouwelijke vorm van incivisme bestond niet, al werden vrouwen wel vaker veroordeeld voor verklikking dan voor elke andere vorm van incivisme. Als vrouwen na de bezetting voor de rechtbank gedaagd werden wegens incivisme, ging het dus vaker om verklikking en spionage dan om activisme of handel met de vijand. Hoewel de voorstelling van verklikking als een typisch vrouwelijk misdrijf onjuist is, werden er, in vergelijking met andere vormen van incivisme, wel relatief veel vrouwen voor verklikking vervolgd⁴⁶.

Uit de selectie strafdossiers van gelegenheidsverklidders blijkt dat ongeveer evenveel mannen als vrouwen hiervan verdacht werden (69 mannen, 68 vrouwen en twee onbekend)⁴⁷. De verhoudingen liggen echter anders bij de verklidders in Duitse dienst, waar slechts één op zeven verdachten vrouwen waren (47 mannen, acht vrouwen en een onbekend).

Deze verhoudingen liggen nog lager dan bij verdachten voor spionage, waar het aandeel vrouwen, afhankelijk van het onderzoek, varieerde van één op vier tot één op vijf verdachten⁴⁸. Vrouwen beschouwden hun spionageactiviteiten, zowel voor België als voor Duitsland, als een militaire activiteit en als het vrouwelijke alternatief voor de frontgevechten⁴⁹. Dit gold toch minder voor verklidders in Duitse dienst. Er waren nauwelijks vrouwen die tijdens de bezetting als boter- of prijscontroleur voor de Duitsers werkten of handelaars op smokkel betrapten (slechts 3 vrouwen op een totaal van 34 verdachten). Bij de activiteiten waar ook de verdachten van spionage na de bezetting voor vervolgd werden, liggen de cijfers meer in de buurt van wat in het spionage-onderzoek gevonden wordt (twee vrouwelijke verdachten op tien voor grensbewaking en twee vrouwelijke *moutons* op zes verdachten). Het lijkt er daarmee op dat naarmate de

46. LAURENCE BERNARD, "La cour militaire...", p. 113; PIETER JOANNES KUIJPERS, *Ook zij waren actief! Incivieke vrouwen tijdens WO I, en hun berechting nadien (1914-1923)*, onuitgegeven masterscriptie, Gent, Universiteit Gent, 2012-2013, p. 42-43. Kuipers toont aan dat vrouwelijke incivieken het vaakst voor verklikking en spionage werden vervolgd. 47. Drie afzonderlijke onderzoeken naar de vervolging van verklikking na de Eerste Wereldoorlog maakten voor de analyse van het geslacht van de verdachten geen onderscheid tussen gelegenheidsverklidders en verklidders in Duitse dienst. Het percentage vrouwen bij de vervolging van verklikking bedroeg voor de Krijgsraad van Brabant 40% (elf op 28), voor het Hof van Beroep van Brussel 40% (148 op 376) en voor de correctionele rechtbank van Mechelen 29% (zestien op 55). Mogelijk wordt in al deze gevallen het globale percentage mannen opgetrokken door het hogere aandeel mannelijke verdachten bij de verklidders in Duitse dienst. CHRISTOPHE PROTIN, *La répression des dénonciations à l'ennemi pendant la Première Guerre mondiale à travers l'activité de la Cour d'assises du Brabant et de la Cour d'Appel de Bruxelles (1919-1926)*, onuitgegeven masterscriptie, Louvain-La-Neuve, Université Catholique de Louvain, 2013-2014, p. 27; ASTRID SMET, *Wolven voor het vaderland? De juridische vervolging van incivisme en verklikking na de Eerste Wereldoorlog in het gerechtelijk arrondissement Mechelen*, onuitgegeven masterscriptie, Gent, Universiteit Gent, 2015-2016, p. 58; ELKE CRAENEN, *De repressie van verklikking aan de vijand in Brabant tijdens de Eerste Wereldoorlog door de Krijgsraad van Brabant (1918-1927)*, onuitgegeven masterscriptie, Katholieke Universiteit Leuven, 2011-2012, p. 76. 48. LAURENCE BERNARD, "La cour militaire...", p. 113; MÉLANIE BOST, STANISLAS HORVAT & XAVIER ROUSSEAU, "Les espions civils...", p. 53. 49. TAMMY PROCTOR, "Soldiers without uniforms. Women's intelligence work in occupied Belgium, 1916-1918", in MICHAEL AMARA, SERGE JAUMIN, BENOÎT MAJERUS & ANTOON VRINTS, *Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre mondiale: nouvelles tendances de la recherche historique*, Brussel, 2005, p. 117-129.; MÉLANIE BOST, STANISLAS HORVAT & XAVIER ROUSSEAU, "Les espions

verwevenheid met de bezetter sterker werd en de aanstelling bij de Duitse instelling in kwestie formeler werd, de kansen voor vrouwen om deze taken uit te oefenen afnamen. Hoewel het dus blijkbaar niet geheel onmogelijk was voor vrouwen om als prijs- of botercontroleur te opereren, was het duidelijk minder vanzelfsprekend dat vrouwen voor deze taken formeel in Duitse dienst traden. Wel was het mogelijk om op een lossere manier in Duitse dienst te zijn, bijvoorbeeld als *mouton* in de gevangenis. Hierboven werd reeds vastgesteld dat verklidders die een nauwe en formele band hadden gehad met de bezetter (bijvoorbeeld als prijs- of botercontroleur) na de bezetting het grootste risico liepen veroordeeld te worden. Dit verklaart dan ook waarom drie kwart (zes op acht) van de vrouwelijke verdachten werd vrijgesproken, tegenover iets meer dan de helft (27 op 47) van de mannelijke verdachten. Dat het mannelijk aandeel hoger was bij de veroordeelde verdachten dan bij de vrijgesproken verdachten, heeft dus veel te maken met de taken die zij tijdens de bezetting in Duitse dienst hadden uitgeoefend.

Het valt op dat verklidders in Duitse dienst vaak niet de Belgische nationaliteit hadden. Naast 33 Belgen waren er onder de 56 verdachten ook tien Duitsers, negen Nederlanders, een Hongaar en één verdachte zonder nationaliteit⁵⁰. Twee verdachten waren van

Duitse afkomst maar opteerden voor de Belgische nationaliteit bij hun meerderjarigheid. Het percentage verdachten met de Belgische nationaliteit lag daarmee met 59% fors lager dan bij de gelegenhedsverklidders (89%). Belgische verdachten hadden bovendien een hogere kans op een vrijspraak: waar 70% (23 op 33) van de verdachten met een Belgische nationaliteit werden vrijgesproken, gold dit slechts voor de helft (elf op 23) van de verdachten met een buitenlandse nationaliteit. Het waren dan ook vooral de verdachten met een andere nationaliteit dan de Belgische die zich voor de Duitsers engageerden in de strijd tegen smokkel en woeker. Van de 34 verdachten hadden slechts vijftien verdachten de Belgische nationaliteit. Vermoedelijk kozen sommige van de Duitse verdachten ervoor om zich bij deze diensten aan te melden om aan de Duitse legerdienst te ontsnappen⁵¹. Dit is alleszins geweten voor de twee Belgen door optie: zij verklaarden na de bezetting dat ze zichzelf verplicht hadden gezien om voor de bezetter te werken, omdat ze anders in het Duitse leger zouden worden ingelijfd. De bezetter maakte dankbaar gebruik van deze werkrachten van Duitse afkomst: hun terreinkennis, beheersing van het Nederlands en het Frans en hun relaties met de lokale bevolking kwamen de Duitse diensten van pas⁵². Wanneer verklidders meer heimelijk moesten opereren, bijvoorbeeld bij het uit-

50. De verdachte zonder nationaliteit was "staatsloos", dit wil zeggen dat hij de Duitse nationaliteit verloren had nadat hij tien jaar lang geen contact had gehad met Duitse instellingen. FRANK CAESTECKER & ANTOON VRINTS, "The national mobilization of German immigrants and their descendants in Belgium, 1870-1920", in PANIKOS PANAYI (red.), *Germans as minorities during the First World War. A global perspective*, New York, 2014, p. 126. 51. ANTOON VRINTS, "De 'Klippen des Nationalismus'. De Eerste Wereldoorlog en de ondergang van de Duitse kolonie in Antwerpen", in *Bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis*, 10, 2002, p. 18; FRANK CAESTECKER & TINE ROOIBROUCK, "De jacht op de Duitsers in bevrijd België, 1918-1925. De beschuldiging van collectief verraad door de Belgische Duitsers en de Duitse Belgen getoetst", in PIERRE-ALAIN TALLIER & PATRICK NÉFORS, *En toen zvegen de kanonnen*, Brussel,

horen van gevangenen of wanneer ze zich als *passeur* voordeden, zou een vreemde afkomst de verklidder waarschijnlijk kunnen verraden. Deze taken werden daardoor bijna uitsluitend door Belgen uitgeoefend (bij de zestien verdachten was er slechts één Nederlander). Deze cijfers liggen dan ook meer in de lijn van het percentage buitenlanders bij verdachte burgerspionnen⁵³.

Ook voor wat het gerechtelijk verleden van de verdachte betreft, komt het profiel van de verklidders in Duitse dienst overeen met dat van burgerspionnen. Er was op dit vlak bovendien geen noemenswaardig verschil met gelegenhedsverklidders. Hoewel een derde van de verdachten een strafblad had (negentien op 56), ging het zelden om ernstige feiten, maar vooral om veroordelingen door de politierechtbank wegens nachtlawaai, verkeersovertredingen of laster en beledigingen. Slechts vier verdachten waren al vaker in contact gekomen met het gerecht. Balthazar V., bijvoorbeeld, liep tussen 1900 en 1913 liefst 21 correctionele veroordelingen op, gaande van smaad aan de politie en dronkenschap tot diefstal, slagen en verwondingen, oplichting en zedenfeiten⁵⁴. Onder de verklidders in Duitse dienst bestond er dus mogelijk, net als bij burgerspionnen, een harde kern van personen die voor de bezetting vaak met het Belgisch gerecht in contact gekomen waren en zich daardoor eerder in de marge van de samenleving bevonden⁵⁵. Er is echter geen sig-

nificant verschil vast te stellen in het gerechtelijk verleden van effectief veroordeelde verklidders en de verdachten die niet bestraft werden. Deze harde kern had dus niet noodzakelijk een grotere kans om ook wegens verklikking gestraft te worden.

Dit roept vragen op over de sociale achtergrond van de verdachten. Sommigen riepen tijdens hun verdediging in dat ze alleen maar in Duitse dienst waren omdat ze daar door armoede toe gedwongen werden. François W. verklaarde bijvoorbeeld: "Ziende dat ik geene plaats kon bekomen en daar het dopgeld volstrekt te weinig was om van te bestaan, heb ik den vijfden maart 1917 eene aanvraag gedaan aan de president der Civilverwaltung, ten einde eene plaats te bekomen op een zijner bureelen"⁵⁶. Ook René M. stelde "*me trouvant sans moyens d'existence, je me suis vu dans l'obligation de travailler pour les Allemands*"⁵⁷. De beroepen van de verdachten doen uitschijnen dat zowel verklidders in Duitse dienst als gelegenhedsverklidders voornamelijk behoorden tot de lagere sociale groepen⁵⁸.

Bij de mannelijke verklidders uit beide categorieën ging het voornamelijk om ongeschoolde arbeiders. Bij vrouwelijke verklidders werd meestal geen officieel beroep opgegeven; het ging dan om huisvrouwen. Het beroepsprofiel voor beide types verklidders varieerde licht. Zo was het aantal handelaars en bedienden net wat groter onder verklidders

53. MÉLANIE BOST, STANISLAS HORVAT & XAVIER ROUSSEAU, "Les espions civils...", p. 62. 54. Inlichtingsblad, Sûreté Militaire (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Balthazar V., R20, nr. 218). 55. MÉLANIE BOST, STANISLAS HORVAT & XAVIER ROUSSEAU, "Les espions civils...", p. 65. 56. Verhoor François W., PV Sûreté Militaire, 22/11/1918 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen François W., R20, nr. 480). 57. Verhoor René M., PV Krijgsveiligheid, 3/1/1919 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen René M., R20, nr. 2). 58. Bij de indeling in beroepsgroepen werd het Hisco-systeem gevolgd. Zie: MARCO VAN LEEUWEN, INEKE MAASEN & ANDREW MILES, *Historical International Standard*

	Verklidders in Duitse dienst		Gelegenheidsverklidders	
	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen
Leidinggevend en (Overheids)bestuurders	1	0	11	0
Vrije beroepen & Geschoolde arbeiders	6	0	4	0
Lagere bedienden & ambtenaren	6	1	3	1
Landbouwers	0	1	4	5
Handelaars	10	0	3	2
Diensten	6	1	4	14
Ongeschoolde arbeiders	12	1	34	7
Geen officieel beroep	6	4	6	39
Totaal	47	8	69	68

Tabel 1: Beroepsprofiel van verdachte verklidders in Duitse dienst en gelegenheidsverklidders.

in Duitse dienst. Deze professionele achtergrond sloot dan ook beter aan bij de taken die deze verklidders opgelegd kregen, bijvoorbeeld als boter- of prijscontroleurs of bij het opsporen van smokkelende handelaars. Bij de verklidders in Duitse dienst waar geen officieel beroep werd opgegeven, werd in enkele gevallen wel opgegeven dat het ging om ‘leeglopers’ of ‘Duitse spionnen’. Dat verklidders van beide types vooral tot de lagere sociale groepen behoorden, wordt bevestigd door gegevens over de mogelijkheid voor de verdachte om een eventuele geldboete te betalen. Bij slechts zeven op 56 verklidders in Duitse dienst werd opgegeven dat ze een boete zouden kunnen betalen (13%), en dit aantal lag ook bij gelegenheidsverklidders eerder laag (38 op 139, of 27%)⁵⁹.

III. De naoorlogse vervolging en bestraffing van verklidders in Duitse dienst

Vervolgingsbeleid van justitie

De vervolgingen tegen verklidders konden opgestart worden door een klacht van onderuit of door een gerechtelijke instantie zelf. Waar meer dan driekwart van de dossiers tegen gelegenheidsverklidders opgestart werden door een klacht, liggen de zaken anders bij de 46 dossiers tegen verklidders in Duitse dienst. 25 dossiers werden gestart door een klacht van onderuit en negentien door justitie zelf⁶⁰.

Dat het Belgisch gerecht na de oorlog vaak zelf het initiatief nam om een onderzoek te openen, wijst in eerste instantie op een

meer proactieve houding in bepaalde gevallen. Justitie was bijvoorbeeld snel bereid een onderzoek te openen wanneer kort na de Wapenstilstand geweld gepleegd was tegen een verdachte. Zo startte de Rijkswacht van Brasschaat bijvoorbeeld een onderzoek “vernomen hebbende door het algemeen gerucht dat den genaamden D. Emile, voorheen herbergier te Brasschaat Bredabaan, gedurende de vijandelijke bezetting in den Duitschen bespiedingsdienst was”⁶¹. De oorsprong van dit “algemeen gerucht” wordt waarschijnlijk duidelijk gemaakt wanneer de opstellers van een later PV meldden dat “toen de Duitschers uit Brasschaat weg waren, het publiek aldaar alles bij D. in stukken heeft geslagen”⁶². Het geweldsgebruik door de buurt tegen de vermeende verklidder was voor de Rijkswacht vermoedelijk de aanleiding om een onderzoek te openen.

Daarnaast was het initiatief van justitie vaak niet te wijten aan een proactieve houding, maar wel aan de beschikbaarheid van belastend materiaal dat de schuld van de verdachte bewees. Dergelijk bewijsmateriaal was meestal afkomstig van de Duitse dienst waarbij een verdachte tewerkgesteld was tijdens de bezetting en was door de bezetter achtergelaten bij de terugtrekking uit België. De meeste van deze dossiers werden pas enkele maanden na de Wapenstilstand door de Belgische justitie opgestart. Zo opende het eerste proces-verbaal van het dossier tegen Henri R., opgesteld op 7 januari 1919, met “les Allemands, lors de leur retraite d’Anvers, ont abandonné un

dossier dans lequel figurent les noms et adresses de plusieurs personnes, qui ont travaillé pour eux, pendant l’occupation. Parmi ces noms, nous trouvons un certain R. Henri”. Het gerecht steunde sterk op de aanwezigheid van bewijsmateriaal. De opsteller van een openend proces-verbaal tegen een verdachte botercontroleur noemde het Duitse dossier waarin de naam van de verdachte voorkwam bijvoorbeeld “la preuve formelle qu’il a été au service de l’ennemi pendant l’occupation”. Omgekeerd kon de afwezigheid van bewijsmateriaal ook leiden tot het niet verder vervolgen van de verdachte. Zo werden de namen van twee verdachten niet teruggevonden in lijsten van Belgische werknemers van de Antwerpse *Zivilverwaltung*, waarna beide verdachten buiten vervolging werden gesteld “aangezien er geene genoegzame bezwaren tegen de aangeklaagden bestaan”⁶³.

Het vervolgingsbeleid van de Belgische justitie is moeilijk te achterhalen op basis van de strafdossiers, aangezien de eindbeslissingen van rechters, procureurs of onderzoeksrechters nooit schriftelijk gemotiveerd werden. De manier waarop het gerecht in bepaalde zaken zelf het initiatief nam om een onderzoek te openen, is echter wel indicatief voor de prioriteiten in het vervolgingsbeleid van het gerecht. Zo valt op dat vooral in zaken tegen boter- en prijscontroleurs justitie zelf het initiatief tot vervolgingen nam (met twaalf van de achttien zaken die door justitie zelf werden opgestart)⁶⁴. Dossiers tegen verklidders in Duitse dienst die van andere zaken beschul-

59. Geregeld ontbrak informatie voor het al dan niet kunnen betalen van een boete: dit was het geval bij 25% van de verklidders in Duitse dienst en 17% van de gelegenheidsverklidders. 60. Bij de twee andere zaken was het onduidelijk op welke basis het gerechtelijk

61. Verslag Rijkswacht Brasschaat, 22/12/1918 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Emile D., R20, nr. 7). 62. Verslag Politie Antwerpen, 11/1/1919 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Emile D., R20, nr. 7). 63. Requisitorium van de onderzoeksrechter, 22/7/1919 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Jozef W. en Karoly H., R20, nr. 102). 64. Van deze achttien dossiers werden er verder

digd werden, kwamen vaker na een klacht tot stand. Dit is enerzijds te wijten aan de grote beschikbaarheid van belastend materiaal tegen boter- en prijscontroleurs. Voor deze verdachten beschikte justitie vaak over lijsten van personen die door deze verdachte beboet zouden zijn geweest tijdens de bezetting, inclusief de som van de opgelegde boete en de hoeveelheid in beslag genomen goederen. Geen enkel dossier maakt melding hoe justitie aan deze lijsten kwam, al liggen ook hier achtergebleven Duitse documenten het meest voor de hand.

De lijsten dienden niet alleen om de schuld van een verdachte aan te tonen, maar ook om getuigen op te sporen. In sommige gevallen werden de personen die op de lijsten voorkwamen als getuigen ondervraagd, vermoedelijk om meer zicht te krijgen op de precieze activiteiten van de verdachte tijdens de bezetting. Bovendien liet het Antwerpse parket een afzonderlijk onderzoek voeren naar de Beroepsvereniging van Boter- en Melkhandelaars, wat resulteerde in een lijvig rapport over de handel en wandel van de Beroepsvereniging tijdens de bezetting. Dit wijst er toch op dat het gerecht zich in de eerste plaats tot doel stelde om de personen die formeel aangesloten waren geweest bij een Duitse dienst te vervolgen. Niet alleen was er tegen hen bewijsmateriaal beschikbaar, wat de vervolging vergemakkelijkte. Het element van nauwe verwevenheid met een Duitse dienst werd door justitie waarschijnlijk ook als meest bezwarend beschouwd. Dit blijkt ook uit het onderzoek van Laurence Bernard naar de vervolging van spionage door het

Militair Gerechtshof: verdachten die nooit formeel aangesloten waren geweest bij een Duitse dienst werden meestal vrijgesproken⁶⁵. Dat het gerecht geen medelijden toonde voor Belgen die formeel tewerkgesteld waren geweest door de bezetter sluit bovendien aan bij de bovenvermelde bevinding van de hoge vervolgingsgraad bij dit soort verdachten.

Het is tenslotte ook revelerend dat terwijl prijscontroleurs in Duitse dienst veroordelingen opliepen, Antwerpse agenten die belast waren met exact dezelfde taken niet vervolgd werden. Zo diende een handelaar een klacht in tegen een Antwerpse politieofficier wegens verklikking aan de vijand voor het in beslag nemen van 189 kilogram cichorei die hij speciaal had aangekocht om in de stad aan een meerprijs te verkopen. Volgens de handelaar had de politieofficier in kwestie "wegens een dergelijk optreden enkel de vijand in de hand willen werken en zich dus schuldig gemaakt aan feiten die door onze nationale Belgische wetten strafbaar worden gesteld"⁶⁶. In een brief verdedigde de Antwerpse agent zich echter door te verklaren dat de strijd tegen woeker tot zijn dagtaak behoorde: "Het bestrijden van den woekerhandel en het doen toepassen der maximumprijzen werd door onze oversten ten strengste aanbevolen en zelfs werden politieagenten speciaal daartoe aangesteld. Alhoewel mijn geweten en mijn handelwijze tegenover den vijand tijdens de bezetting mij ver boven de lage veronderstellingen van klager moeten stellen, kan ik niet nalaten de vraag te stellen wie van ons beiden den vijand het meest in de hand zou hebben gewerkt: ik, die de handelingen van een woekeraar bekend maakte en

daardoor onvrijwillig de oorzaak was, wat de vijand in 't bezit kwam van 189 kilo bitter-peeën [...], of de klager, die medehielp onze bevolking te dwingen tusschen deze twee toestanden te kiezen: langzaam verkwijnen door uithongering, of voor den vijand, in de munitie- of andere fabrieken te gaan arbeiden"⁶⁷. De zaak werd hierna geseponeerd.

Tolerantiedrempels bij de bevolking

Iets meer dan de helft van de dossiers tegen Belgen in Duitse dienst werd opgestart door een klacht vanuit de bevolking, al is dit opvallend lager dan bij dossiers tegen gelegenheidsverklidders. De klagers waren meestal de personen die door de vermeende verklikker benadeeld waren geweest tijdens de bezetting, of personen uit hun omgeving.

Een klacht werd meestal per brief ingediend of kon ook rechtstreeks in een PV bij de politie of rijkswacht worden geregistreerd. Tegen Belgen van Duitse afkomst namen sommige klagers dan weer het recht deels in eigen handen, door de verdachte fysiek naar een politiebureau te leiden alvorens daar klacht in te dienen. Zo werd Willem K., van Duitse afkomst, "dewelke door het algemeen gerucht aangeduid werd als hebbende in dienst geweest der Duitse overheid, als spioen [...] door verschillende onbekende burgers ten onzen bureele gebracht". De verdachte werd uiteindelijk opgesloten en overgedragen aan justitie "ten einde [hem] aan de woede der bevolking te onttrekken"⁶⁸. Dit soort verklaringen zijn tekenend voor het anti-Duitse klimaat dat meteen na de bezetting heerste en dat

zich richtte tegen alles dat herinnerde aan de Duitse kolonie in Antwerpen. Het fysiek verwijderen van Duitsers uit de buurt, zeker als van hen geweten was dat ze in Duitse dienst geweest waren, was in die zin dan ook prioritaair in de ogen van de bevolking⁶⁹.

Toch was er in de zaken tegen Belgen in Duitse dienst geen sprake van een toevloed aan klachten, zoals dat wel het geval was bij zaken tegen gelegenheidsverklidders. In dit laatste geval kenden benadeelden de persoon die hen verklikt had meestal goed en bleven ze ook na de oorlog met hun verklikker geconfronteerd. Dit was veel minder het geval bij verklidders in Duitse dienst, die geen nauwe band hadden met de personen die ze verklikt hadden. Hierdoor ontbrak de directe aanleiding om klacht in te dienen tegen de verklikker in kwestie.

Er werd vooral klacht ingediend tegen verklidders die zich voorgedaan hadden als *passseur* of die gevangenen hadden uitgehoord. In deze gevallen was er nauwelijks of geen bewijsmateriaal voorhanden. Daarnaast was de aangiftebereidheid in dit soort zaken waarschijnlijk groter, door de directe schade die deze verklidders veroorzaakt hadden. De verklikking zelf was persoonlijker van aard en de schade oversteeg vermoedelijk ook die van louter een boete. Zo riskeerden burgers die de grens trachtten over te steken lange gevangenisstraffen indien ze betrapt werden⁷⁰.

De aangiftebereidheid lag dan weer veel lager bij zaken tegen boter- en prijscontroleurs. Hoe-

65. LAURENCE BERNARD, "La cour militaire...", p. 179. 66. Klachtbrief aan Procureur des

67. Brief aan politiecommissaris Antwerpen, 17/12/1918 (RAB, PK Antwerpen, Zaak tegen V., R527, nr. 138). 68. Verslag Politie Antwerpen, 18/11/1918 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Willem K., R20, nr. 20). 69. ANTOON VRIJTS, "De 'Klippen des Nationalismus'...", p. 39.

wel deze zaken vaker met bewijsmateriaal werden opgestart, gebeurde dit meestal pas enkele maanden na de bezetting, waardoor er wel een kans was geweest om klacht in te dienen. Dat dit toch niet gebeurde kan te wijten zijn aan het feit dat het werk van dit soort verklidders misschien wel getolereerd werd door de bevolking. Hoewel de Duitse *Zentralen* zich bezondigden aan opeisingen en transporten van Belgisch voedsel naar Duitsland, hetgeen geregeld gepaard ging met protesten vanwege de Belgische bevolking, lijken hun activiteiten immers ook gunstig geweest te zijn voor ten minste een deel van de Belgische bevolking. Zo kon via de opeising van boter de bevoorrading beter gegarandeerd worden en verlaagde de strijd tegen woeker de prijs voor de consument. Hun inzet kaderde in de politiek van de bezetter om via de voedselbevoorrading de voor de bezetter zo kostbare openbare orde te garanderen en was misschien zelfs een rechtstreekse reactie op voedsel- en prijsrellen. Door sociale groepen in de Belgische bevolking werden de woekeraars zelf dan weer beschouwd als landverraders, door een directe vertaling van sociale onrechtvaardigheid in nationale termen, zowel tijdens als meteen na de bezetting⁷¹. Bovendien konden de personen die door boter- en prijscontroleurs gestraft waren zelf als woekeraars aanzien worden, aangezien zij ofwel hun boter achterhielden om te verkopen op de zwarte markt, ofwel hun waren aan woekerprijzen probeer-

den te verkopen. Indien ze wel klacht zouden indienen, zouden deze benadeelden hun eigen activiteiten tijdens de bezetting in de openbaarheid brengen⁷².

Waar voor justitie het formeel in Duitse dienst zijn dus een belangrijke prioriteit van het vervolgingsbeleid bleek te zijn, lijkt het erop dat sociale groepen binnen de bevolking hier niet altijd even zwaar aan tilden. Vooral het ingeschakeld worden voor louter administratief werk leek acceptabel voor de bevolking. Dit argument werd door verschillende verdachten aangehaald als verschoningsgrond voor hun indiensttreding. Een verdachte verklaarde dat hij oorspronkelijk belast was met het uitschrijven van toelatingen en passen voor handelaars, hoewel hij uiteindelijk ook inbeslagnames moest verrichten: "Gedurende de maanden augustus en september 1917 dat ik gewerkt heb op dit bureel, was ik gelast met de mensen te ondervragen over de redens die zij inbrachten voor het vervoer van fruit en groenten. [...] Half september 1917 wier ik aangeduid om met andere Duitschers van het bureel op ronde te gaan om te zien of de winkeliers en de marktkramers alles geteekend hadden aan den vastgestelden prijs. Dit werk mij niet bevallende, en geen proces-verbalen binnenbrengende om de mensen te doen straffen, wierd ik eenige dagen nadien afgedankt"⁷³. De verklaring van deze verdachte werd bovendien gesteund door verschillende

getuigen, die verklaarden dat de verdachte door het verlenen van toelatingen net de handel, en zo de voedselbevoorrading, mogelijk gemaakt had.

Belgen die goed verdienden door hun werk voor de bezetter konden dan weer op veel minder begrip rekenen. Dat zij hierdoor konden ontsnappen aan de materiële schaarste, ging in tegen wat Antoon Vrints de notie van de 'gedeelde offers' noemt⁷⁴. De strafdossiers maken zelden duidelijk hoeveel verklidders voor hun werk konden opstrijken, aangezien deze kwestie voor het gerecht irrelevant was voor de schuldvraag. Sommige verdachten brachten hun verloning echter wel ter sprake. Zo verklaarde Petrus N. dat hij als botercontroleur tien frank per dag verdiende, en ook Theodoor V. bevestigde dit bedrag⁷⁵. Henri R. verklaarde dat hij tien mark per dag verdiende voor het controleren van de maximumprijzen op de markten⁷⁶. Bovendien leverde de Duitse dienst ook nog verhoogde rantsoenen op, want een verslag over het onderzoek naar botercontroleurs vermeldt dat "de bedienden en de door de Duitschers aangestelde botercontroleurs extra-bedeelingen" ontvingen⁷⁷.

Daarnaast leverde hun werk ook nog andere privileges op, zoals het makkelijk verkrijgen van reispassen of de toelating om met de fiets te mogen rijden. Dit laatste bracht sommige verdachten wel verder in de problemen, omdat

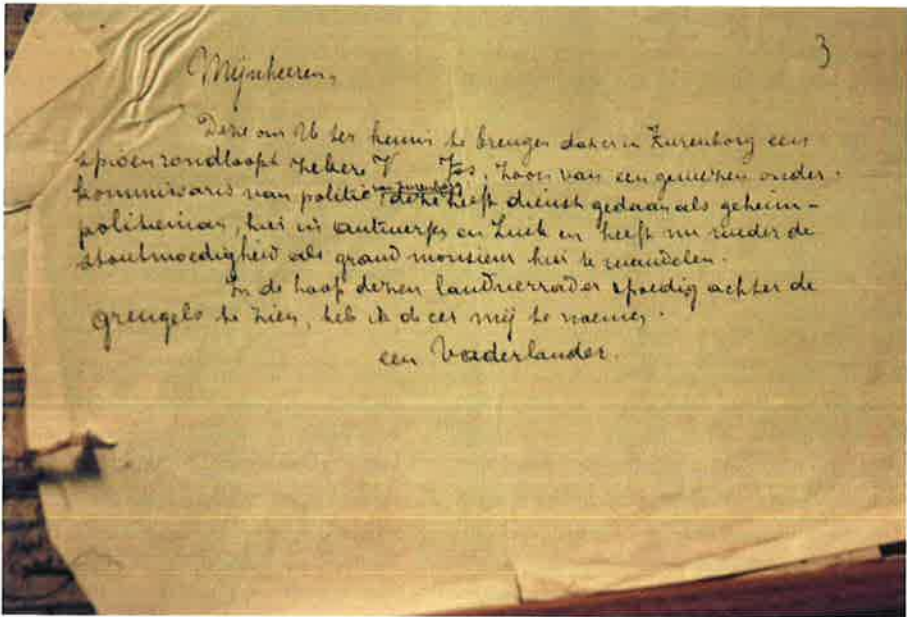
dit de zichtbaarheid van hun activiteiten in Duitse dienst natuurlijk vergrootte voor hun omgeving. Zo verklaarde de schrijver van een klachtbrief expliciet: "Een bewijs van zijne houding tegenover de gewezen bezetting is dat hij altijd een velo heeft mogen gebruiken, terwijl onze banden werden ontnomen"⁷⁸. Ongetwijfeld verrijkten deze verdachten zich ook via corruptie en omkoping. Een getuige verklaarde dat Petrus M., die gelast was met het controleren van handelaars, "nogal veel afnam van de mensen op de baan. Hij heeft dikwijls mijne kar onderzocht. Op het laatst was hij, volgens ik hoorde zeggen, gemakkelijk om te koopen." Om zichzelf wel in te dekken tegen mogelijke beschuldigingen van woeker, vervolgde deze getuige wel: "Ik persoonlijk heb hem nooit iets aangeboden"⁷⁹.

Rol van verdachten

Hierboven werd reeds aangehaald dat sommige verdachten na de bezetting een belangrijke rol gingen spelen in de naoorlogse processen, door zelf als kroongetuige op te treden in de gerechtelijke onderzoeken naar hun voormalige collega's. Dit was echter niet het geval voor de grote meerderheid van hen. Opvallend veel verdachten vluchtten immers het land uit na de Wapenstilstand. Op een totaal van 56 verdachten verlieten 23 personen het land: twaalf naar Nederland, tien naar Duitsland en een naar Engeland. Dikwijls keerden ze terug naar

71. ANTOON VRINTS, "All the butter in the country...", p. 240. Een gelijkaardige preoccupatie is merkbaar bij Belgische spionnen die na de bezetting hun vergoedingen dienden te rechtvaardigen om te vermijden dat ze als oorlogsprofiteurs bestempeld werden. Zie: EMMANUEL DEBRUYNE, "Patriotes désintéressés ou espions vénaux? Agents et argent en Belgique et en France occupées, 1914-1918", in *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 232, 2008 (4), p. 31. 72. Voor een voorbeeld van een dergelijke woekeraar die via een klacht in de openbaarheid komt, zie de hierboven vernoemde verklingszaak tegen de Antwerpse politieagent en diens beschuldigingen van woeker tegen de oorspronkelijke klager. RAB, PK Antwerpen, Zaak tegen V., R527, nr. 138. 73. Verhoor Willem K., PV Krijgsveiligheid, 19/11/1918

74. ANTOON VRINTS, "Verschuivende tolerantiedrempels. De morele codes van het leven in bezet België (1914-1918)", in *Volkskunde*, 114, 2013 (3), p. 317-339. 75. Verhoor Petrus N., PV Krijgsveiligheid, 28/11/1918 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Petrus N., R20, nr. 404); Verhoor Theodoor V., PV Krijgsveiligheid, 22/3/1919 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Theodoor Paul V., R20, nr. 464). 76. Verhoor Henri R., PV Krijgsauditeur Antwerpen, 19/2/1919 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Henri R., R20, nr. 475). 77. Verslag "Beroepsvereniging", 21/2/1919 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Anna D., R20, nr. 488). 78. Klachtbrief aan Procureur des Konings, 29/11/1918 (RAB, PK Antwerpen, Zaak tegen Gaston S., R527, nr. 141). 79. Verhoor Ferdinand H., PV Krijgsauditeur Antwerpen, 16/11/1919 (RAB, CR Antwerpen,

Anonieme klachtbrief kort na de Wapenstilstand geschreven door “een Vaderlander”. De klager schreef dat Jozef V., waarvan uit verder onderzoek zal blijken dat hij als prijscontroleur actief was geweest, nog steeds in de stad verbleef. Hoewel opvallend veel dossiers tegen verklidders in Duitse dienst door het Belgisch gerecht zelf werden geopend, lag in meer dan de helft van de zaken een klachtbrief, al dan niet anoniem, aan de basis van het gerechtelijk onderzoek. (Rijksarchief Antwerpen-Beveren, Archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen, nr. 467, Zaak tegen Jozef V.)

hun länd van geboorte of herkomst: van de twaalf naar Nederland gevluchte verdachten hadden acht de Nederlandse nationaliteit en van de tien verdachten die naar Duitsland gingen hadden zeven de Duitse nationaliteit. Logischerwijs bleven verdachten die de Belgische nationaliteit hadden vaker in België dan verdachten met een andere afkomst: bij de 23 gevluchte personen waren slechts zeven Belgen, terwijl er slecht vijf niet-Belgen gerekend konden worden bij de 33 verdachten die het land niet verlaten hadden. Dit verklaart ook waarom, zoals hierboven werd vastgesteld, verdachten met een andere nationaliteit dan de Belgische vaker veroordeeld werden dan Belgische verdachten. Als verdachten de vlucht hadden genomen, werd een eventueel vonnis bij verstek geveld en lag de kans op vrijspraak lager. Als deze verdachten niet naar België terugkeerden, kon er bovendien geen proces in hoger beroep plaatsvinden, waardoor ze geen kans hadden om in hoger beroep eventueel toch nog vrijgesproken te worden.

De meeste verdachten die het land ontvluchtten deden dit vermoedelijk meteen

aan het einde van de bezetting. Zo beschrijft de politie van Berchem hoe een gewezen politieagent die tijdens de bezetting in dienst trad van de Duitsers meteen na de Wapenstilstand het land verliet: “P. is gezien geweest in Turnhout, vrijdag 15 dezen. Hij werd door de burgerij uitgefloten en aangerand en dank aan de tegenwoordigheid van Duitschers, waarvan hij de hulp inriep, is hij rustig naar Holland kunnen vertrekken”⁸⁰. Enkele andere verdachten namen pas de vlucht wanneer het voor hen voor het eerst duidelijk werd dat ze misschien door het Belgisch gerecht vervolgd zouden worden. De Hongaar Karoly H., bijvoorbeeld, liet in januari 1919 een afscheidsbrief aan zijn echtgenote achter bij zijn burea op het moment dat hij door het gerecht gedagvaard werd: “Lieve vrouw, ik heb mij bedacht. In plaats van naar het paleis te gaan, zijn ik naar Holland getrokken, want er is voor ons vreemdelingen hier toch geen plaats meer. Ik heb al genoeg geleden deze 4 jaar onder de Duitschers en mijn kop is geheel op den holl. [...] Ik zal in Holland werk vinden als het een of ander, en als dat niet gaat, trek ik voort [...] Zeg de heeren dat ik geen Duitsch zijn en voor hun

	In België gebleven	Naar Nederland	Naar Duitsland	Naar Engeland	Totaal
België	27	2	3	1	33
Belg door optie	1	1	0	0	2
Nederland	1	8	0	0	9
Duitsland	3	0	7	0	10
Hongarije	0	1	0	0	1
Staatsloos	1	0	0	0	1
Totaal	33	12	10	1	56

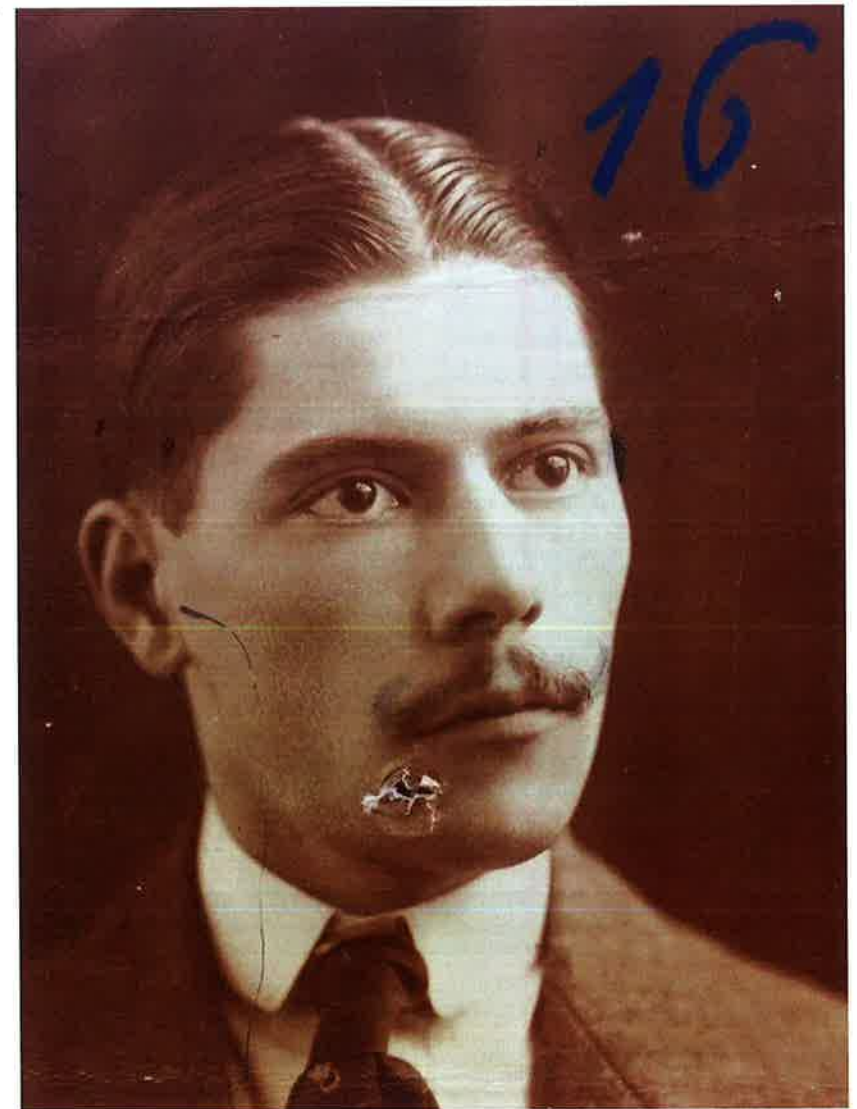
Tabel 2: Nationaliteit van verdachte verklidders in Duitse dienst per land waar verdachten naartoe vluchtten na de Wapenstilstand.

fout niet will boeten"⁸¹. Waarschijnlijk bleef hij zeker tot begin juni 1919 voortvluchtig, al keerde hij in juli 1919 (al dan niet vrijwillig) terug, waarna hij in de Antwerpse gevangenis opgesloten werd. Het was uitzonderlijk dat verdachten naar België terugkeerden als ze eerder de vlucht hadden genomen.

De verdachten die niet gevlucht waren probeerden zichzelf te verdedigen om een veroordeling te voorkomen. Zoals reeds vermeld werd soms aangehaald dat het werk louter administratief van aard was geweest. Anderen verklaarden dat hun activiteiten niet anti-Belgisch waren geweest. Zo schrijft de vrouw van een verdachte botercontroleur in een brief aan de Krijgsauditeur: *"Pour autant que je sache, ce service visa la collection de beurre au profit de la population et n'avait aucun intérêt ennemi. La 'Beroepsvereniging der boterhandelaars' pourrait confirmer que ceci était en effet le but du travail auquel l'inculpé s'est prêté"*⁸². De verdachte Theodoor Paul V. werd op een gelijkaardige manier verdedigd door de gemeentesecretaris van de gemeente waar hij actief was, die in een brief schreef bij V. "nooit het minste teken van Duitschgezindheid of gemis van vaderlandsliefde bespeurd te hebben en wegens de landbouwers nooit de minste klacht te hebben ontvangen"⁸³. Hoewel in een enkel geval deze redenering ook door een getuige à décharge op het proces zelf werd verdedigd, ging de rechter er maar zelden in mee⁸⁴. Deze argumentatie beantwoordde immers misschien wel aan de gevoeligheden

vanwege de bevolking, maar daarmee werden de prioriteiten van het vervolgingsbeleid van justitie nog niet aangesproken. Deze verklidders waren vast in dienst geweest van de bezetter en werden bijgevolg veroordeeld.

Het is niet duidelijk of verdachten van Duitse afkomst een aparte behandeling kregen of door het gerecht bijzonder geïnterneerd werden. Aangezien de meeste van hen naar Duitsland vluchtten na de Wapenstilstand zijn er te weinig dossiers waarbij Duitse verdachten ondervraagd werden om hierover uitspraken te doen. Belgische Duitsers die tijdens de bezetting in dienst geweest waren van de bezetter werden waarschijnlijk wel geïnterneerd na de bezetting om vervolgens uitgewezen te worden⁸⁵. François W., die Duitse ouders had maar bij meerderjarigheid voor de Belgische nationaliteit opteerde omdat hij in Antwerpen geboren was, verzette zich bijvoorbeeld tegen zijn internering in een brief aan de onderzoeksrechter die hij schreef vanuit de Antwerpse gevangenis: "Ik verneem heden dat ik zou in plaats van in voorlopige vrijheid gelaten te worden [...], als zijnde van Duitse afkomst naar een interneringskamp gevoerd worden. Gewapend met de beste getuigschriften kan ik u aanstonds bewijzen dat ik in Antwerpen geboren ben den 10den mei 1879 en daarbij aan de Belgische militieverbindingen heb voldaan"⁸⁶. Het is niet duidelijk of W. uiteindelijk geïnterneerd en uitgewezen werd. Wel bleef hij opvallend lang in voorlopige hechtenis, en verklaarde hij in meerdere brieven aan de onderzoeksrechter dat andere

Portret van Theodoor V., die tijdens de bezetting botercontroleur was in de gemeenten Rumst, Kontich en Terhagen. Hoewel hij na de bezetting in bescherming genomen werd door de gemeentesecretaris, werd hij toch door de Antwerpse correctionele rechtbank wegens verklikking tot 8 maanden cel veroordeeld. (Rijksarchief Antwerpen-Beveren, Archief van de correctionele rechtbank, nr. 464, Zaak tegen Theodoor V.)

81. Brief van Karoly H., niet gedateerd (januari 1919) (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Karoly H. en Jozef W., R20, nr. 102). 82. Brief aan Krijgsauditeur, 21/12/1918 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Petrus N., R20, nr. 404). 83. Brief aan Krijgsauditeur, 23/3/1919 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Theodoor Paul V., R20, nr. 464). 84. Vonnis correctionele rechtbank, 18/2/1920 (RAB, CR Antwerpen, Zaak tegen Emile V., R20, nr. 463). 85. FRANK CAESTECKER & TINE ROOBROUCK, "De jacht op de Duitsers...", p. 236-237. 86. Brief aan Krijgsauditeur,

personen die hetzelfde werk hadden verricht als hij, maar wel de volledige Belgische nationaliteit hadden, reeds op vrije voeten waren.

Bestraffing

Wat was nu de eindbalans van de vervolging van verklidders in Duitse dienst? De analyse van de verschillende activiteiten van verklidders in Duitse dienst toonde aan dat de vervolgingsgraad het hoogst was voor verklidders die een hechtere band met de bezetter hadden. Naarmate verdachten door hun takenpakket meer verknoot waren geweest met Duitse diensten, liepen zij een groter risico om hiervoor na de bezetting voor de rechter gedaagd te worden. Bovendien werd vastgesteld dat het profiel van bestrafte verklidders op twee punten afweek van dat van verdachten die vrijgesproken of buiten vervolging werden gesteld of waarvan het dossier geseponeerd werd. Veroordeelde verklidders waren vaker mannen, een gevolg van de opdrachten in dienst van de bezetter die voor vrouwen minder toegankelijk waren maar door justitie wel vaker bestraft werden, en hadden vaker een buitenlandse nationaliteit, omdat buitenlanders vaker het land ontvluchtten na de bezetting.

		Aantal eindbeslissingen	Aantal vrijspraken	Gem. straf in maanden	Gem. boete in fr.
Tegenspraak	Verklidders in Duitse dienst	13	2	9,55	455
	Gelegenheidsverklidders	44	17	6,74	252
Verstek	Verklidders in Duitse dienst	14	1	22,62	4 923
	Gelegenheidsverklidders	8	1	14,29	429

Tabel 3: Bestraffing van verklidders in Duitse dienst en gelegenheidsverklidders door de Correctionele Rechtbank van Antwerpen en het Hof van Beroep van Brussel.

Van de 27 verklidders in Duitse dienst die voor de correctionele rechtbank van Antwerpen en eventueel daarna het hof van beroep van Brussel verschenen, werden er 22 (81 %) ook effectief veroordeeld. Vijf verdachten (19 %) werden vrijgesproken. Het aantal vrijspraken lag relatief gezien hoger bij gelegenheidsverklidders, met achttien vrijspraken (35 %) op een totaal van 52 voor de rechtbank gedaagde verklidders. Om de strafmaat van deze verklidders te bestuderen is het echter nodig hiernaast ook een onderscheid te maken tussen de vonnissen op tegenspraak en bij verstek.

Het relatieve aantal verklidders dat bij verstek werd veroordeeld lag veel hoger dan bij de gelegenheidsverklidders. De verklaring hiervoor werd hierboven reeds besproken: een belangrijk aantal verdachten nam vlak na de Wapenstilstand of bij de aanvang van het gerechtelijk onderzoek de vlucht naar het buitenland. Wanneer zij niet terugkeerden maar het gerecht wel voldoende reden zag om een vonnis uit te spreken, gebeurde dit bij verstek. Een vonnis bij verstek was algemeen gesproken veel zwaarder dan wanneer de verdachte wel op het proces aanwezig was. Dit hoger aantal vonnissen bij

verstek heeft een aantal belangrijke gevolgen. Ten eerste werden zaken tegen verklidders in Duitse dienst hierdoor minder vaak in hoger beroep behandeld, aangezien dit alleen kon volgen op een vonnis op tegenspraak in eerste aanleg. Voor slechts zeven verklidders in Duitse dienst (op een totaal van 27) was er ook een arrest in hoger beroep, tegenover 29 arresten op 52 voor gelegenheidsverklidders.

Ten tweede maakt bovenstaande tabel ook duidelijk dat er een verschil te merken was in de strafmaat bij vonnissen en arresten tegen verklidders in Duitse dienst. Ook als voor beide groepen alleen de vonnissen op tegenspraak en bij verstek onderling met elkaar worden vergeleken, valt het op dat zowel de strafmaat in maanden gevangenisstraf als de opgelegde boete hoger was bij verklidders in Duitse dienst. Bij verstek lag de gevangenisstraf gemiddeld een derde hoger, terwijl bij vonnissen op tegenspraak de gemiddelde strafmaat dubbel zo hoog was. De variatie was hoger bij de opgelegde boetes: bij een vonnis op tegenspraak lagen deze dubbel zo hoog; bij verstek waren de opgelegde boetes gemiddeld meer dan tien keer hoger. Hoewel door de specifieke opsplitsingen van het bronnencorpus de absolute aantallen bij deze gegevens eerder laag zijn, is de rode draad wel duidelijk: verklidders in Duitse dienst werden niet alleen minder vaak vrijgesproken door de rechtbank, ze werden algemeen gesproken ook zwaarder bestraft dan gelegenheidsverklidders.

IV. Conclusies

Oorspronkelijk werden de dossiers tegen verklidders in Duitse dienst onderscheiden van

de dossiers tegen gelegenheidsverklidders op basis van twee kenmerken: de informatieoverdracht van verklidders in Duitse dienst was recurrent geweest en ze kenden de personen die ze verklikt hadden niet.

Door de activiteiten, profielen en vervolging van deze verklidders na te gaan, werden echter verschillen vastgesteld met gelegenheidsverklidders. Verklidders in Duitse dienst werden ingezet voor zeer specifieke taken, weliswaar met een wisselende graad van formele verwevenheid met een bezettende dienst. Hoewel ze net als gelegenheidsverklidders vooral afkomstig waren uit lagere sociale groepen, waren het vooral mannen en opvallend veel Duitsers en Nederlanders die in Duitse dienst gingen. Op het vlak van de vervolging nam de Belgische justitie na de bezetting vaker zelf het initiatief om vervolgingen op te starten. Er werd minder gerekend op klachten vanwege de bevolking maar vaker gesteund op bewijsmateriaal dan in dossiers tegen gelegenheidsverklidders. Het Belgisch gerecht legde zich bovendien vooral toe op de bestraffing van verdachten die zich formeel hadden geëngageerd in een Duitse dienst: deze personen hadden een hogere kans op een rechtszaak en kregen relatief hoge straffen. Vanuit de bevolking lijkt er daarentegen meer tolerantie bestaan te hebben tegen deze verdachten dan tegen *faux passeurs* en *moutons*, wier verklikkingen vaak een meer persoonlijk karakter hadden gehad en wier activiteiten minder politio-neel-controllerend van aard geweest waren. Mogelijk werden de activiteiten van boteren prijscontroleurs net geaccepteerd omdat hiermee de smokkelhandel en woekerverkoop bestreden werd.

Hoewel ze dus wel volgens hetzelfde artikel van het strafwetboek en volgens dezelfde procedures vervolgd werden, waren er toch op zowat alle vlakken belangrijke verschillen tussen gelegenheidsverklidders en verklidders in Duitse dienst. Deze laatsten deelden dan weer meer kenmerken met burgerspionnen die tijdens de bezetting in Duitse dienst actief waren. Zo werd, voor zover de huidige stand van het onderzoek dat toelaat, vastgesteld dat hun activiteiten deels overlaptten en dat het profiel van verklidders in Duitse dienst eveneens nauwelijks verschilde van dat van

burgerspionnen. De naoorlogse beschuldiging van spionage of verklikking voor deze verdachten was dan ook onderling inwisselbaar: het is onduidelijk waar de juridische kwalificatie van de activiteiten van deze verdachten op gebaseerd was en mogelijk was de keuze tussen verklikking en spionage arbitrair of voornamelijk gericht op een zo efficiënt mogelijk verlopende vervolging. Voor het Belgisch gerecht was het vooral zaak deze voormalige handlangers van de bezetter zo spoedig mogelijk uit de naoorlogse samenleving te verwijderen.

Gertjan Leenders is master Geschiedenis (Universiteit Gent, 2012) en werkt sinds 2012 als aspirant bij het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen aan een proefschrift over verklikking aan de vijand en de vervolging ervan tijdens en na de Eerste en Tweede Wereldoorlog in België (Gertjan.Leenders@ugent.be)